

Ігор Тесленко

БОРОТЬБА ЗА ОСТРІГ: КНЯЗЬ ОСТРОЗЬКИЙ ПРОТИ ОСТРОЗЬКОГО СТАРОСТИ*

Тож, Костянтине, що батькове носиш ім'я і теж душу, Тільки один ти береш і батьківську славу, й маєтки, Дім, що почав вже валитись, лежить на тобі лиш одному

Шимон Пекалід¹

Поема Шимона Пекаліда побачила світ 1600 р., через 7 років після битви під П'яткою, тоді, коли могутність і впливовість роду Острозьких і, зокрема, одного з найвідоміших його представників — київського воєводи, маршалка Волинської землі і володимирського старости князя Василя-Костянтина Костянтиновича [2.П.1526–13.П.1608] була беззаперечною. Не останню роль у формуванні іміджу «володаря Русі» відігравав широко розповсюджений образ казкового багатства київського воєводи, що в першу чергу асоціювалося з його розлеглими маєтками як у Короні Польській, так і у Великому князівстві Литовському.

Гортаючи сторінки поеми Пекаліда, читач потрапляє в пастку витвореної автором досконалої ілюзії неначе застиглого в часі світу, в якому з давніх-давен незмінно панує один богообраний рід. У ньому залишилося небагато місця для змін, але й ті заздалегідь передбачувані. У цьому світі одного блискучого володаря змінює інший, до попередніх незабутніх звитяг додаються чергові перемоги, що покривають безсмертною славою династію правителів. Врешті настав момент, і законне місце правителя посів наступний представник династії, кн. Василь-Костянтин, що успадкував і батьківську славу, й землі.

Так змальовує реальність Пекалід, такою її, очевидно, хоче бачити князь Острозький². Але чи була вона такою насправді? Придворний поет Острозьких не згадує про тривалий період боротьби майбутнього володаря за поло-

вину батьківської спадщини, що дісталася родині його старшого брата Іллі. Після смерті останнього значна частина родових маєтків (включно з Острогом) упродовж десятиліть перебувала у власності вдови князя Іллі — Беати Костелецької, згодом перейшла до рук її другого чоловіка Ольбрахта Ласького, який у 1570 р. записав усі земельні володіння королю Жигмунту Августу. Незважаючи на всі труднощі і позірну безвихідь із цієї ситуації, київському воєводі вдалося скористатися зручним моментом і, зосередивши всі наявні сили, повернути в дім Острозьких втрачену половину князівства.

Питання про повернення цієї половини маєтків вкрай важливе, оскільки відповідь на нього обіцяє дати нам ключ до тих «залізних дверей», за якими приховано таємницю утвердження на Русі «некоронованих королів» — князів Острозьких. Придивімося до цього періоду біографії кн. В.-К. Острозького і зосередимо нашу увагу на тривалому [1574–1577] і показовому конфлікті київського воєводи з Миколаєм Кухмістровичем-Дорогостайським, що в 1571 р. отримав від короля Жигмонта Августа уряд острозького старости.

Незважаючи на розуміння важливості зазначених подій, праці, присвячені біографії кн. В.-К. Острозького, і досі не дають чіткого уявлення про те, яким саме чином одна з двох половин родових маєтків після 1530 р. переходила з рук у руки, аж доки в 1574 році не потрапила до київського воєводи, майже одразу зробивши його (вдруге в історії дому) землевласником і патроном

* Автор висловлює щирі вдячність учасникам семінару при Товаристві дослідників Центрально-Східної Європи за цінні поради та зауваження, висловлені під час обговорення доповіді, що лежала в основі цієї статті.

¹ Симон Пекалід. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових // Українські гуманісти епохи Відродження. — К., 1995. — Ч. 2. — С. 53.

² Детальніше про поему Ш. Пекаліда див.: Яковенко Н. Що за війну описує Шимон Пекалід у поемі «De bello Ostrogiano» (1660) // Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. — К., 2002. — С. 157–188.

номер один на величезному обширі українських земель від Володимира до Києва.

Перші спроби розглянути це питання знаходимо в працях дослідників кінця XIX — початку XX ст. — А. Пшежджецького, С. Кардашевича та Л. Колянковського³. Роботи зазначених авторів лише схематично описують загальний перебіг подій, хибують на численні неточності й помилки.

Серед праць сучасних істориків, в яких натрапляємо на проблему, що нас цікавить, необхідно згадати монографію Томаша Кемпи та розвідку Леоніда Соболева⁴. Услід за І. Ворончук відзначимо, що незважаючи на залучення ряду маловідомих джерел (насамперед рідко використовуваного донедавна масиву листування кн. Острозьких), Т. Кемпі в цілому не вдалося суттєво доповнити або принаймні переосмислити вже відому з попередніх робіт картину господарської діяльності київського воєводи. Називаючи її найважливішою галуззю активності князя, польський історик водночас визнає, що тема «переростає межі даного дослідження і актуальні можливості автора»⁵. Як наслідок — відповідний розділ монографії Т. Кемпи є найменшим за обсягом, а дуже важливого періоду біографії князя 1573–1574 рр. (у контексті повернення батьківських володінь) присвячено буквально кілька речень. При тому впадає в очі брак нових матеріалів, які безпосередньо стосувалися б спадкових (зокрема волинських) володінь кн. В.-К. Острозького. Покажемо є й те, що під час написання зазначеної частини праці (період 1539–1574)⁶ дослідник не використав жодного рукописного документа, писаного руською мовою. Врешті, про конфлікт, що виник між київським воєводою і острозьким старостою М. Дорогостайським під час повер-

нення Острозького маєтку, дослідникові взагалі нічого невідомо.

Вигідно відрізняється від вищезгаданої праці філігранне дослідження Л. Соболева, присвячене подіям початку 40-х років XVI ст., які він називає «першим етапом боротьби Острозького за батьківську спадщину». Мається на увазі питання рівного поділу величезних маєтків між спадкоємцями кн. К. І. Острозького. Джерельна база роботи Л. Соболева суттєво розширена за рахунок маловідомих матеріалів Литовської метрики. Розглядаючи перебіг судової справи, яка точилася між кн. В.-К. Острозьким і вдовою його брата Беатою Костелецькою, російський історик приходять до висновку, що першому з них у цілому вдалося добитися позитивного для себе рішення питання⁷. Аналіз широкого кола джерел дозволив Л. Соболеву зробити цікаве спостереження про ангажування королівської родини у власні інтереси в ході судового процесу⁸.

Разом із тим, дослідник не врахував важливої деталі «першого етапу боротьби», а саме — віку самого Острозького. У статті князь нерідко постає в образі сили, що самостійно приймає рішення, висуває звинувачення проти братової, звертається до короля з певних питань і т. п. І саме як самостійні вчинки їх розглядає і намагається зрозуміти Л. Соболев⁹. Нагадаємо, що у розпал процесу (1541–1542 рр.) Василю-Костянтину було всього 15–16 років. Не будемо заперечувати, що він міг мати свою власну точку зору і побажання з приводу окремих аспектів справи, але чи можна сказати, що саме він приймав рішення? Натомість, чи не варто зосередити увагу на питанні про те, хто стояв за політикою «від імені Острозького»? Спробуємо припустити, що його влас-

³ Przewdziecki A. Jagiellonki polskie w XVI w. Obrazy rodziny i dworu. — Kraków, 1868. — Т. II; 1878. — Т. V; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. — Warszawa, 1913; Kolankowski L. Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548. — Lwów, 1913.

⁴ Kempa T. Konstancy Wasyl Ostrogski. — Toruń, 1997 (тут земельним питанням присвячений розділ VII — «Majątek i działalność gospodarza Ostrogskiego»; деякі моменти, що стосуються маєткових конфліктів і господарської політики київського воєводи, розглянуто також у розділах II–IV); Соболев Л. Борьба за наследство кн. К. И. Острожского в 40-е гг. XVI века // Острогана в Україні і Європі. Матеріали міжнародного наукового симпозиуму 29–30 червня 2001 р. — Старокостянтинів, 2001. — С. 33–48.

⁵ Kempa T. Konstancy Wasyl Ostrogski. — S. 171; див. рецензію Ірини Ворончук на зазначену монографію: Ворончук І. Цей невловимий для істориків князь Острозький // Український гуманітарний огляд. — К., 1999. — Вип. 2. — С. 37–45.

⁶ Kempa T. Konstancy Wasyl Ostrogski. — S. 24–27, 33–36, 60–63, 70–71, 171–176.

⁷ Соболев Л. Борьба за наследство... — С. 42–44.

⁸ Там само. — С. 43.

⁹ Там само. — С. 38 (Острозький вимагає передачі йому $\frac{2}{3}$ маєтків брата), 39 (Острозький ініціатор переподілу маєтків; він звинувачує братову у непереданні документів на отримані ним маєтки), 40 (князь звинувачує Костелецьку у зловживанні в отриманих нею маєтках), 41–42 (під час переподілу батьківської спадщини в грудні 1541 р. Василь-Костянтин «чомузь» не обирає Остріг своєю резиденцією) і ін.

ні погляди формувалися в першу чергу відповідно до позиції матері Олександри Острозької (народженої кж. Слуцької) і тих осіб, яких згадує в статті сам Л. Соколов, («приятели его, которые тепер пры ним стоятъ»)¹⁰.

У цьому короткому огляді історіографії питання ми не випадково згадали про джерела, які лягли в основу робіт Т. Кемпи та Л. Соколева. На відміну від них, пропонуване тут дослідження базується на матеріалах актових книг Луцького гродського суду. До луцьких гродських книг потрапило чимало записів, які ілюструють особливості перебігу введення кн. В.-К. Острозького і його небоги у володіння другою половиною Острозького князівства. І саме у Луцькому гродському суді в 1574–1577 рр. точився гучний процес за маєтки між київським воєводою і острозьким старостою. Окремі важливі матеріали з луцьких і кременецьких земських книг, Литовської і Коронної метрик доповнюють наші відомості¹¹.

Перед тим, як перейти безпосередньо до розгляду судового процесу між кн. Василем-Костянтином і М. Дорогостайським, пригадаємо основні віхи історії піднесення кн. Острозького і окремо зупинимось на насиченому подіями десятилітті перед злиттям обох частин Острозького князівства.

І. Князь Острозький без Острога

Зміна власників княжого домену в 1539–1570 роках.

Після смерті у 1530 р. великого литовського гетьмана кн. Костянтина Івановича Острозького більшість його маєтків пе-

рейшла до рук старшого сина Іллі, бо поділ з молодшим братом, кн. Василем, ще не міг відбутися з огляду на його неповноліття. Від серпня 1539 року, коли помер старший із братів Ілля, так і неподілені маєтки стала тримати його вдова — Беата з Костельця (Костелецька). Наприкінці того ж року в неї народилася дочка Гальшка, яку батько в тестаменті визнав своєю законною спадкоємицею¹². Слід згадати про те, що ще перед смертю старший з Острозьких зробив певні розпорядження щодо маєтків, які фактично йому ще не належали, і цей факт, зрозуміло, спричинився до протесту опікунів Василя-Костянтина. Тривалий судовий процес між спадкоємцями великого литовського гетьмана призвів до поділу 1541–1542 р. більшої частини маєтків, за яким родове гніздо Острозьких врешті-решт вислизнуло з рук Василя-Костянтина¹³. У травні 1542 року спеціально відряджені королем комісари виділили вдові князя Іллі 1/3 частину маєтків, які, згідно з правом, вона мала тримати у пожиттєвому володінні. Так, між іншим, було поділено між дочкою і матір'ю Остріг з волостю (до настання повноліття Гальшки опікункою її маєтків залишалася Беата Костелецька)¹⁴.

У 1550 році В.-К. Острозький за прохання клану Радзивілів потрапляє до великокнязівської ради, отримавши уряд маршалка Волинської землі, і тоді ж стає володимирським старостою¹⁵.

Через три роки, у вересні 1553 року, на Острозький замок, за підтримки Василя-Костянтина, наїхав його родич Дмитро Сангушко, черкаський і канівський староста, один із кандидатів на руку ще неповно-

¹⁰ Там само. — С. 37.

¹¹ Як видно з автореферату дисертації Л. Соколева на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук, один із параграфів праці присвячений подіям 1574–77 рр. (§ 3.4 «Объединение в руках кн. К.-В. Острожского всего отцовского наследства и окончательное закрепление им лидирующего положения в южнорусских землях»). Він написаний на основі матеріалів з Руської (Волинської) і Коронної метрик. Маємо відзначити, що це питання описано в метриках (їхню специфіку) лише схематично. Незважаючи на це, дисертант стверджує, що в роботі «подробно описаны действия Острожского по возвращению (с применением насилия) родовых имений, находившихся в руках С. Зборовского, М. Дорогостайского и др.» (с. 14). Див.: Соколов Л. Князь К.-В. Острозький как лидер «русского народа» Речи Посполитой // Автореферат дисс. ... канд. истор. наук. Московский Государственный университет им. М. В. Ломоносова. Исторический факультет. — Москва, 2002.

¹² Тестамент кн. Іллі Острозького 16 серпня 1539 р., писаний в Острозі, див.: Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. — Lwów, 1887. — Т. I. — С. 206–209.

¹³ Детальніше про хід процесу див. вищезгадане дослідження Л. Соколева: Соколов Л. Борьба за наследство... — С. 33–42.

¹⁴ Текст поділу подано в моїй статті: Тесленко І. Акт поділу володінь між кн. Беатою з Костельця і кж. Гальшкою Острозькою 1542 року як джерело з соціально-економічної історії Острозької волості // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник. — К., 2001. — Вип. 3 [Джерелознавчі дисципліни]. — С. 102–123.

¹⁵ Chynczewska-Hennel T. Ostrogski Konstanty Wasyl // Polski Słownik Biograficzny. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. — Т. XXIV. — С. 489; Кемпа Т. Konstanty Wasyl Ostrogski. — С. 30; Соколов Л. Князь К.-В. Острозький как лидер «русского народа» Речи Посполитой. — С. 11.

літньої княжни Гальшки. Причиною нападу стало порушення Беатою з Костельця давньої обіцянки видати за Сангушка свою дочку. Одразу потому, як замок було взято, у Богоявленській замковій церкві відбулося вінчання Сангушка із Гальшкою.

Цей напад на Остріг і викрадення Гальшки призвели до судового процесу, внаслідок якого король оголосив черкаського і канівського старосту банітом, а дочку наказав повернути матері, визнавши шлюб недійсним. Острозькому, що міг бути ініціатором наїзду, вдалося уникнути покарання¹⁶.

Невдала втеча молодих до Чехії, вбивство Сангушка у м. Яромірі і привезення Гальшки до королівського двору не вирішили головної проблеми навколо її одруження (яке, не слід забувати, було ключем до отримання величезних земельних володінь на Волині). Питання ускладнювалося тим, що король і Беата мали різні плани щодо майбутнього єдиної дочки кн. Іллі Острозького. Після того, як король, по суті силоміць, одружив Гальшку із Лукашем Гуркою, бжесько-куявським воєводою (1555), Беата, категорично не погоджуючись на цей шлюб, почала активніше вести переговори з власним кандидатом — кн. Семеном Юрійовичем Слуцьким. У 1557 році вона з дочкою таємно залишила королівський двір і переїхала до Львова, де у квітні 1559 року Гальшку обвінчано зі Слуцьким у домініканському монастирі. Того ж місяця, після тривалої облоги, Л. Гурка збройно захопив монастир і повернув собі «законну дружину».

У червні-липні того ж року Костелецька записала Слуцькому всі свої володіння і маєтки дочки (у тому числі Остріг), залишаючи за собою право пожиттєвого володіння ними¹⁷. Такий же лист, написаний від імені Слуцького, було вручено Беаті¹⁸. Король не очікувано підтвердив своїм привілеєм оби-

два записи, але вже через кілька місяців Слуцький помер (1560) і єдиною номінальною власницею цієї частини Острозьких маєтків знову стала Беата з Костельця.

Тим часом В.-К. Острозький суттєво збільшує своє маєткове господарство завдяки шлюбу з Софією Тарновською і поступово просувається по «службовій драбині». У листопаді 1556 р. він отримує привілей на луцьке староство після смерті кн. Андрія Сангушка-Кошерського¹⁹, однак так і не посідає цей уряд. Натомість 1559 р. Острозького номіновано на важливий уряд київського воєводи²⁰.

12 квітня 1564 року відбулося сенсаційне одруження кнг. Беати Острозької (49 років) з Ольбрахтом Лаським (28 років). О. Ласький, згодом (від 1565 р.) серадзький воєвода, був відомий своїми авантюрними планами посісти молдавський престол, задля чого підбурював європейських монархів і можновладців до підготовки і відкритого виступу проти Порти.

Обидві сторони переслідували у шлюбі певну мету: Лаському необхідно було знайти нове джерело фінансування чергової молдавської кампанії, а Беаті — помститися зятю Л. Гурці і швагрові кн. В.-К. Острозькому за події 1553–1559 років. Вирішальну роль у помсті відігравав, щоправда, не сам шлюб, а запис чоловікові всіх володінь. Це трапилося у Познані, через рік після одруження, 6 квітня 1565 року.

Правомірність цього запису викликає серйозні сумніви, адже Беата з Костельця не могла вільно розпоряджатися маєтками, зокрема, дарувати чи продавати їх. Разом із тим, нам поки що не зовсім зрозуміло, чому вдова залишалася власницею усіх володінь дочки навіть після її одруження з Л. Гуркою²¹.

Отримавши запис, Ласький одразу позбувається дружини, ув'язнивши її (як вия-

¹⁶ Здається, від часу вересневого наїзду і до повернення другої половини батьківської спадщини навесні 1574 р. Василь-Костянтин жодного разу (впродовж бл. 20 років) не відвідував Острога.

¹⁷ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДІАК України). — Ф. 48, оп. 1, спр. 20. — Арк. 1–1 зв.; Przewdziecki A. Jagiellonki polskie w XVI w. Obrazy rodziny i dworu. — Kraków, 1868. — Т. II. — S. 135.

¹⁸ Przewdziecki A. Jagiellonki polskie w XVI w. ... — Т. II. — S. 135.

¹⁹ Малиновский И. Сборник материалов, относящихся к истории Панов-Рады Великого княжества Литовского. — Томск, 1901. — С. 37–38. — № XXXV.

²⁰ Там само. — С. 42–44. — № XXXIX. Відзначимо, що надання луцького староства кн. Богушу Корецькому 7 грудня 1559 р. тісно пов'язане з номінацією В.-К. Острозького на київське воєводство (5 грудня 1559 р.). Див. текст привілею на луцьке староство: Малиновский И. Сборник материалов... — С. 44–45. — № XL. Про особу Б. Корецького і його урядницький клан див. Поліщук В. Князь Богуш Корецький як землевласник та урядник (1510–1576) // Київська старовина. — 2001. — № 3. — С. 56–72.

²¹ Кілька років між Б. Костелецькою і Л. Гуркою тривав процес за маєтки Гальшки, про результати якого нам нічого невідомо.

вилосся, практично назавжди) у родовому замку Кезмарк²². Наступні дії нового власника свідчать про справжню мету одруження з вдовою кн. Іллі Острозького. За 5 років управління половиною Острозького князівства серадзький воєвода набув необхідні кошти для спорядження чергового десанту у Молдавію. У цей час для розрахунку з боргами і отримання готівки він передав у заставу більшу половину своїх волостей і дворів (між іншим, Берездів, Сатиїв, Степань, Янушпіль, Чуднів, Копись, Гольшани і Пашкишки, окремі селища Острозької і Рівненської волостей).

Напередодні наступного очікуваного вторгнення у молдавські землі Ласький перебуває при королівському дворі у Варшаві (червень-вересень 1570 р.). Саме тут 26 вересня 1570 р. він видає чотири записи, якими визнає, що поступається усіма отриманими від дружини маєтками на користь короля Жигмонта Августа²³. Проаналізуємо ці документи, оскільки серед дослідників існує певна розбіжність у поглядах на умови передачі маєтків королю (дарунок / продаж / тимчасове тримання). Ми будемо користуватися копіями актів, записаними до книг королівської канцелярії 27 вересня того ж року²⁴.

Як виявилось, кожен із записів являє собою *дарунок* королю різних груп волостей. Згадуючи у тексті підстави власного володіння ними, Ласький коротко зауважує, що все право, яке його дружина мала від першого чоловіка, вона «влила и в держане поступила» йому, винагороджуючи за «склонность а м[и]л[о]сть мою малжонскую, такъ же [за] шкоды и трудности, и наклады мои, которыем я для потребъ ее примовал»²⁵. Причинами свого запису серадзький воєвода називає, окрім добродійств і ласки короля, те, що «тепер для того, ижбых справамъ рицерскимъ в панствах и землях посторон-

ных, тым болшеи присмотревшись его королевскои м[и]л[о]сти и Речи Посполитое панствъ его королевскои м[и]л[о]сти, служити могъ, до панствъ чужоземскихъ ехати умысливши, а то, иж ми панъ Богъ потомства жадно[о] дати не рачиль»²⁶. Зазначені маєтки він дарує *королю і його нащадкам* із правом вільного розпорядження ними: «даю, дарую и симъ листомъ моимъ записую королю его м[и]л[о]сти и великому кн[я]зю литовському Жикгимонту Августу, пану своєму м[и]л[о]стивому, и властною особе и парсане (!) его королевскои м[и]л[о]сти... Волно то его королевскои м[и]л[о]сти королю Жикгимонту Августу, потомком и близкимъ его королевскои м[и]л[о]сти такъ мужско[о], яко и женского рожаю, оные имена... кому хотечи заставою албо якимъ колвекъ способомъ завести... и во всим то водлугъ и уподобанья (!) своег[о] шафовати, а речи посполитое панствъ его королевское м[и]л[о]сти тое дароване мое ничимъ належати не мает»²⁷. Необхідно наголосити на ще одному дуже важливому фрагменті записів, який сильно відрізнятиметься, ба — практично суперечитиме ще одному запису Ласького, про який ми згадаємо нижче. Йдеться про відмову серадзького воєводи (від свого імені та імені дружини і нащадків, якщо такі будуть) від будь-якого права і зазіхань на щойно подаровані королю маєтки: вони всі «в тые имена, в семъ листе описаные, вступовати... не мают вечными часы»²⁸. Незабаром король своїм привілеєм забезпечив йому дожиттєве володіння маєтками Рівне, Сатиїв, Берездів, Янушпіль, Колодне і Черняхів²⁹.

Разом із тим, є докази існування письмової домовленості («контракту») О. Ласького з королем, яка відверто суперечила вищенаведеним записам і передбачала у разі потреби негайне повернення першому усіх

²² Żelewski R. Łaska I. v. Ostrogska z Kościeleckich Beata // Polski Słownik Biograficzny. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1973. — Т. XVIII. — S. 223; Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski. — S. 36.

²³ Момент запису цих маєтків збігається з часом, коли серадзькому воєводі вдалося домовитися з господарем Богданом у питанні поступки йому частини Молдавії. Про це див.: Żelewski R. Łaski Olbracht // Polski Słownik Biograficzny. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1973. — Т. XVIII. — S. 247.

²⁴ Російський державний архів давніх актів (далі РДАДА). — Ф. 389, спр. 191. — Арк. 115–122, 122–128 зв., 128 зв.–135, 135 зв.–141 зв. (тут і далі мною використано мікрокопії справ цього фонду: ЦДІАК України. — Ф. КМФ–36, оп. 1, спр. 191. — Арк. 115–122, 122–128 зв., 128 зв.–135, 135 зв.–141 зв.).

²⁵ Там само. — Арк. 118.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. — Арк. 119–120 зв.

²⁸ Там само. — Арк. 121. Свідками у записі виступають Остафій Волович (троцький каштелян, підканцлер Великого князівства Литовського), Жигмонт Вольський (черський каштелян і варшавський староста), Станіслав Барзид (надвірний коронний маршалок) та Лаврін Война (надвірний підскарбій Великого князівства Литовського).

²⁹ Przewdziecki A. Jagiellonki polskie w XVI w. ... — Т. II. — S. 201.

маєтків³⁰. Поки що тексту цього запису нами не віднайдено.

II. Острозьке староство і Миколай Кухмістрович-Дорогостайський

Для опису нових володінь Жигмонта Августа на Волинь було спеціально відряджено групу комісарів. До комісії потрапили: *Жигмонт Вольський*, черський каштелян і варшавський староста, *Базиліус (Василь) Дривинський*, великий литовський писар (волинський землянин), *Станіслав Милашевський*, белзький ловчий, королівський секретар і селецький державця (волинський землянин)³¹ та *Якуб Кресинський*, королівський секретар³². При тому першого з них призначено справцею всіх замків, записаних королю Ольбрахтом Лаським.

Комісія прибула до Луцького повіту відносно швидко, наприкінці жовтня, і одразу розпочала опис маєтків. Першими були описані Остріг з волостю (до 23 жовтня)³³. Так само без проблем було описано Сатіїв з Жорновним (до 2 січня 1571 року), Рівне (до 4 січня) і Берездів (до 6 січня), куди відправлялося по одному з комісарів. Труднощі виникли тільки зі Степанню, розподіленою у той час щонайменше на сім частин³⁴. Одна частина належала О. Лаському, але була віддана ним у оренду на 3 роки Станіславу Граєвському ще у 1569 році³⁵. Коли до Степанського замку 10 лютого 1571 року приїхав Базиліус Дривинський з луцьким возним Федором Бронницьким, Граєвський відмовився поступитися маєтком. Сказав лише, що має на Степань як лист від

Ольбрахта Ласького, так і королівські підтвердження, і «того учинити и з держаня и посесии своее в посесию и в держане кролеви его м[и]л[о]сти не поступит, и не позволяет, и боронит»³⁶. Тоді ж Дривинський з Бронницьким спробували пробратися до замку через Миська Щаворського, місцевого урядника кн. В.-К. Острозького, але і тут зазнали невдачі³⁷.

Як можна підозрювати, Жигмонтові Вольському було надано досить широкі повноваження під час його перебування в Острозьких маєтках короля. Десь наприкінці 1570 — на початку 1571 року до Острога приїхав дерманський ігумен Федір Янович, аби через хворобу добровільно «пустити ігуменьство», надане ще Беатою з Костельця і кн. Семеном Слуцьким³⁸. Вольський, прийнявши зречення Федора Яновича, на власний розсуд обирає нового ігумена. Ним став погоринський шляхтич Михайло Гнатович Джуса. Жигмонт Август лише підтверджує вибір Вольського своїм привілеєм, виданим у Варшаві 13 червня 1571 року³⁹.

Вольський дуже рішуче налаштувався привести Острозьку волость до ладу, усунувши безладдя в документації і загальний хаос, які панували у ній шість років, коли власником тут був воевода серадзький. Частину селищ, розданих О. Лаським своїм слугам і приятелям, він повернув до замку.

Незважаючи на те, що волость стала королівським володінням, у ній ще довго керував слуга Ласького — Антоній Іловський. Останній раз Іловський згадується як острозький староста 11 квітня 1571 року, коли до нього звернулася за вижем дружина

³⁰ ЦДІАК України. — Ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 216. — Арк. 62 зв.; Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski. — S. 61.

³¹ Згодом, у 1571 р., Б. Дривинський та С. Милашевський отримали від короля в тримання записані О. Лаським волості: першому дісталися Шульжинці, а другому — Сатіїв.

³² Якуб Кресинський (Крессинський, Кресимський) до липня-жовтня 1570 р. був слугою О. Ласького. У 1568 р. захищав у Луцькому гродському суді інтереси свого патрона в гучній справі за звинуваченням Богуша Корецького про збройний напад на Корецькі володіння (ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 10. — Арк. 241). Згадується серед найдовірених слуг Ласького в квітні 1570 року (ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 458. — Арк. 498); 20.VII.1570 Ольбрахт Ласький, позичивши у свого слуги Я. Кресинського 2000 золотих, заставляє йому 4 села в Острозькій волості (ЦДІАК України. — Ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 191. — Арк. 83 зв.–91 зв.).

³³ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 458. — Арк. 38 зв.

³⁴ Серед власників частин Степані луцькі гродські книги згадують у 1560–1570 рр. кн. Василя-Костянтина Острозького, Богдана і Миколая Сапіг, Остафія Воловича і його дочку Раїну, Марію Юр'івну з Гольшанських Козинську, Ганну Юр'івну з Гольшанських Олізарову Кирдей-Мильську, Ольбрахта Ласького. Див. також: Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od koca XIV wieku. — Warszawa, 1895. — S. 113.

³⁵ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 458. — Арк. 38.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само. — Арк. 39 зв.

³⁸ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе (далі Архив ЮЗР). — К., 1859. — Ч. I. — Т. 1. — С. 50.

³⁹ Там само. — С. 48–52.

острозького боярина Г. Соко́ра⁴⁰. Після цього часу в Острозі тимчасово виконують обов'язки урядників слуги старости. Так, у червні 1571 року в луцьких гродських книгах згадується острозький замковий писар Станіслав Корицький, що був «на местцу п[а]на своего [Антонія Іловського — *I. T.*] справцею замьку Острозького»⁴¹, а впродовж червня-липня того ж року Іловського заступав Жигмонт Токарський («в небытности ув Строзе п[а]на Антонего его м[и]л[о]сти Иловского, старосты острозского... на местцу его м[и]л[о]сти»)»⁴².

У цей час у нашій історії з'являється новий герой. Це Миколай Кухмістрович-Дорогостайський, стольник Великого князівства Литовського, староста (державця) веленський і тивун гондинський. Саме він влітку 1571 р. отримав від короля надання на уряд острозького старости.

Дорогостайський народився бл. 1530 року в родині Миколая, мечника Великого князівства Литовського. Своєю політичною кар'єрою завдячував як зв'язкам з кланом Радзивилів, так і безпосередній протекції господаря, при дворі якого перебував змолоду. Першим урядом Дорогостайського стало веленське староство⁴³. Уряд стольника, який з давніх часів посідали пращури Миколая, отримав за служби, «которыми онъ, ни въ чомъ не впослежуючи зачьности дому и значныхъ заслугъ продковъ своихъ..., отъ давныхъ часовъ, а праве з молодости своее, будучи на дворе нашомъ г[о]с[по]д[а]р[ь]скомъ, во всякихъ поступкахъ цнотливе, верне намъ, г[о]с[по]д[а]ру, и речи посполитой пожиточье служачи и почъты значные ку службамъ нашимъ ставячи, такъже и ку обороне земьской роты людей служебныхъ выводячи, з нелитованьемъ здоровья и утраченьемъ маетьности своее, ласку нашу

г[о]с[по]д[а]р[ь]скую заслуговаль и пилне ее заслуговати не переставаетъ» (23/24 березня 1566 р. з Книшина)⁴⁴.

У червні 1570 р. Кухмістровичу видано привілей на гондинське тивунство в Жмуді⁴⁵. З тексту документа дізнаємося, що це надання стало наслідком позики стольником королю суми в 2000 кіп литовських грошів. До її повернення М. Дорогостайський, його дружина і нащадки мали тримати тивунство, вибирати з прибутків Гондинської волості щороку по 200 кіп, передаючи решту до великокнязівського скарбу.

До літа 1571 року, коли Кухмістрович-Дорогостайський отримує номінацію на уряд в Острозі, цей реєстр поповнився бойсагольським староством.

Незважаючи на те, що всі вищезгадані староства і тивунство знаходилися в литовських землях Великого князівства (звідки походив рід стольника), його резиденція розташовувалася на Волині, в Луцькому повіті⁴⁶. Одразу зазначимо, що Дорогостайські маєтності (містечко з селами Дорогостаї та Романів) межували на сході і півночі з Дубенською і П'янською волостями кн. В.-К. Острозького. Незважаючи на це, у судових книгах немає, здається, жодної справи, яка свідчила б про вороже ставлення один до одного київського воєводи і литовського стольника (як у період до 1571 року, так і після нього, аж до 1574 р.). Більше того, можна припустити, що Дорогостайський був у приязних стосунках з князем Василем-Костянтином. Про це опосередковано свідчить той факт, що у 1570 році, коли Острозький мав дуже серйозний конфлікт із родичами дружини за Тарновський маєток⁴⁷ (який скінчився військовою операцією і відбиттям у нього цього володіння), М. Дорогостайський від імені князя виголосив перед

⁴⁰ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 458. — Арк. 156.

⁴¹ Там само. — Арк. 179, 211.

⁴² Там само. — Арк. 211.

⁴³ Місто Велень (Велюнь) із волостю над р. Німаном у Жмуді.

⁴⁴ Цит. за: Малиновський І. Сборник материалов... — С. 70 (текст привілею на с. 69–70). Цю ж номінацію записано до 48 Книги записів Литовської метрики, див.: ЦДІАК України. — Ф. КМФ–36, оп. 1, спр. 48. — Арк. 53–53 зв.

⁴⁵ Привілей із Варшави 17.VI.1570: ЦДІАК України. — Ф. КМФ–36, оп. 1, спр. 48. — Арк. 382 зв.–384.

⁴⁶ Маєтностями на Волині (зокрема с. Шпаків) володів ще дід стольника — кухмістр великого князя литовського Олександра Петро Олехнович. Його син Миколай Петрович (дворянин королівський 1532–1534, мечник литовський 1539–1547) отримав від короля Жигмонта Августа привілей на заснування в Дорогостаях містечка з правом влаштування корчем та призначенням торгів (1547). Див.: Boniecki A. Poczet rodów w Wielkim Xięstwie Litewskim w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1887. — S. 160–161.

⁴⁷ Цей конфлікт розглянуто у спеціальному дослідженні: Pirożyński J. Dzieje jednego zajazdu. Wojna o dobra tarnowskie między księciem Konstantym Ostrogskim a Stanisławem Tarnowskim w 1570 r. // Odrodzenie i reformacja w Polsce. — R. 7/1962.

королем реєстр завданих нападам збитків⁴⁸. Тож коли стольник через рік був номінований острозьким старостою, ніщо не віщувало, що стосунки між ними погіршаться.

Ми вже згадували про те, що М. Дорогостайський став острозьким старостою влітку 1571 р. На жаль, точної дати надання привілею ми не знаємо. Документ цей, можливо, було внесено до книг Коронної метрики, але поки відшукати його не вдалося. Не згадують про час надання Острога з волостю Дорогостайському і найсучасніші дослідження⁴⁹. Польський історик Ришард Менецький, автор ґрунтового біографічного нарису про стольника литовського в «Польському біографічному словнику», взагалі не знав про те, що він був острозьким старостою⁵⁰. Можливо, привілей на острозьке староство був виданий Дорогостайському в серпні 1571 р.⁵¹

Проте, факт тримання Острога стольник особливо не афішував. Лише у жовтні 1571 р. він заявив про свій уряд у Луцькому земському суді⁵².

Під час свого урядування острозький староста так само енергійно, як колись Жигмонт Вольський, взявся вирішувати долю бояр, міщан і простих підданих Острозької волості на свій розсуд. Очевидно, за його рішенням Станіслав Граєвський не був введений у володіння селищами Вілія і Глинники, незважаючи на те, що мав на них лист від Ольбрахта Ласького і підтвердження короля Жигмонта Августа⁵³. Він же, безперечно, був причетний до відібрання у вдови

боярина Федора Вербовецького села Скнит і передачі його іншому острозькому боярину Василю Шашку⁵⁴. З'ясовуючи стосунки у конфлікті зі своїм сусідом Олександром Семашком, староста неодноразово використовував загопи острозьких татар⁵⁵. Відповідно, татари мали для цього щоразу їхати аж до Дорогостай. Це наштовхує на думку про можливе постійне перебування якогось їхнього загону в Дорогостаях. Існують відомості про відбір і передачу М. Дорогостайському «крамних речей» купців, що приїжджали на острозький ярмарок⁵⁶.

Старостування в Острозі стольника мало приносити йому суттєві грошові надходження. Так, Р. Менецький, що, як ми вже згадали, не знав про посідання М. Дорогостайським зазначеного уряду, припускав, що той мусив би мати до 1574 року дуже значний і постійний прибуток, який дозволив йому невдовзі взяти під заставу в короля за значну суму грошей Волковийське староство⁵⁷.

Тим часом відбуваються дві події, які мали безпосередній вплив на історію Острозького маєтку. Це, насамперед, смерть у липні 1572 року короля Жигмонта Августа, що певною мірою завадила молдавським планам Ольбрахта Ласького, якому, як можна припускати, король обіцяв підтримку чи принаймні свій нейтралітет. За цю прихильність Ласький наперед віддячив королю власними волинськими маєтками. Тепер, коли король помер, не можна було бути впевненим у тому, що його наступник ставити-

⁴⁸ Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski. — S. 58.

⁴⁹ Ibid. — S. 176.

⁵⁰ Mieniecki Ryszard. Dorohostajski Mikolaj // Polski Słownik Biograficzny. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1973. — Т. XVIII. — S. 334.

⁵¹ М. Дорогостайський згадується 1 серпня 1571 р. як «стольник Великого князівства Литовського, державця веленський і тивун гондинський» (ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 458. — Арк. 320), а 26 серпня того ж року бачимо його уже острозьким старостою (ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 458. — Арк. 432 зв.). Не виключено однак, що привілей був виданий раніше, потрапивши до рук стольника лише в серпні. Тим же привілеєм король надавав у тримання М. Дорогостайському Чернчицький монастир під м. Луцьком.

⁵² З.Х.1571 М. Дорогостайський та Б. Дривинський (урядник шульжинський), перебуваючи у суді в своїх справах, повідомили суддів: «слышим тут у суду, штожь возные волають до прав в кривдах з ым-неи Острозскихъ воеводы сирадзского п[а]на Олбрихта Лаского и малжонку его м[и]л[о]сти п[а]ни Бияту с Костельца, ино мы вам панове суди поведаемъ такъ, иж Острога ани жадныхъ именови тут на Вольни пан Ласкии не держитъ, але его королевская м[и]л[о]сть сам держитъ, и на Острозе я, Николаи Дорогостаишкии, староство естъ и естли бы ся кому кривда видела з ыменем Острозскихъ, тогда нехай тот его королевское м[и]л[о]сти в томъ ведле потребы своее просить, а в[а]ши м[и]л[о]сти в небытности п[а]на Лаского и малжонки его м[и]л[о]сти никому всказом здавати не рачте» (ЦДІАК України. — Ф. 26, оп. 1, спр. 2. — Арк. 639–639 зв.).

⁵³ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 13. — Арк. 185 зв.–187 зв.

⁵⁴ Там само. — Арк. 90 зв.–91.

⁵⁵ Там само. — Арк. 112 зв.–113 зв., 257 зв.–258 зв., 263 зв.–268.

⁵⁶ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 14. — Арк. 156, 191.

⁵⁷ Mieniecki R. Dorohostajski Mikoiaj... — S. 334. Ясна річ, тут не слід забувати і про згадані литовські староства, які тримав стольник, а також про його постійну участь у військових кампаніях в Інфлянтах і на східному кордоні Великого князівства.

меться до ідей серадзького воєводи так само прихильно. Відповідно, вже наприкінці 1572 — на початку 1573 р. Ласький вперше виявив бажання повернути записані королю волості⁵⁸.

Інша не менш важлива подія — це смерть познанського воєводи Лукаша Гурки (25.I.1573), чоловіка Гальшки Іллівни Острозької. Ця подія уможлиблювала повернення Гальшки на Волинь і дозволила кн. В.-К. Острозькому розпочати боротьбу за об'єднання розірваних частин батьківщини.

III. Повернення родового гнізда

Не можна не відзначити оперативність київського воєводи в цій ситуації: до Познані, куди Гальшка переїхала після багаторічного перебування у замку Шамотули, він уже в серпні 1573 р. відправив з поштом сина Януша, який супроводжував вдову до батьківської резиденції в Дубні⁵⁹.

Наприкінці того ж року, у вересні, Гальшка стала перед Луцьким гродським судом, аби пред'явити і вписати до книг власний лист, в якому визнала, що має величезний борг перед дядьком Василем-Костянтином на суму 152.400 кіп грошів литовських (тобто 381.000 золотих). Ці гроші Острозький нібито не шкодував «з особливо ласки своеє», допомагаючи небозі у справі звільнення з Кезмарку її матері, Беати з Костельця, і домовляючись про це з польським королем та імператором Максиміліаном II. Тим же листом Гальшка передавала себе в опіку дядькові і доручала йому вести справу про повернення своїх володінь, а також обіцяла відшкодувати всі витрати маєтками, які вдасться відсудити: «а кгда его м[и]л[о]ст през право albo угоду выищеть, то[г]ды давам моц и волност его м[и]л[о]сти в той всей суме п[е]н[е]зей вышей помененой... имения мои вс-, котории колвек его м[и]л[о]сть и яким колвек обычаем выищеть, до рукъ в держанье и в уживане свое взяти и их зо вс-ми кгрунты,

людми и пожитки держати и уживати аж до отдания от мене сполна его м[и]л[о]сти тое всее сумы пенезей...»⁶⁰.

Отже, у київського воєводи з'являлася надія на повернення батьківських маєтків або, принаймні, на довготривале володіння ними. Надію живили як наведений вище лист небоги, так і її далеко не найкращий стан здоров'я. Не виключено, що вже до Дубна Гальшка прибула фізично виснаженою і з сильними психічними розладами (про це див. нижче).

Після отримання відповідного запису події розгорталися дуже швидко, і відразу після завершення Краківського коронаційного сейму⁶¹ перед новообраним королем Генріхом Валуа стали особисто Ласький і Острозький (7.IV.1574). Очевидно, симпатії короля були на боці Ласького, з яким його пов'язували певні контакти⁶². Разом із тим, Генріх не хотів набути ворога в особі Острозького, за яким стояли серйозні зв'язки не тільки на Русі, але й у Литві та Малопольщі.

Аналіз тексту документа, яким король повернув Гальшці батьківські володіння, спростовує версію про таємну домовленість, що її нібито мали сторони напередодні суду. Ласький, який першим звернувся до короля, оголосив свій запис 1570 року не дарунком королівській персоні, а листом на тимчасове тримання. Серадзький воєвода зажадав, аби маєтки, «которые онъ для отеханя своего и препатрования справъ рыцерских в панствах посторонних св[я]тое славное памети Жикгимонту Августу... за певнымъ контрактомъ и постановенемъ до рукъ и в держане подалъ», тепер були йому повернуті⁶³. Зауважимо, що хоча Ласький не пред'явив відповідного документа («контракту» 1570 р.), Острозький не звернув на це уваги. У нього був інший козир.

Показавши лист небоги, яким вона призначала його своїм уповноваженим у цій справі, Острозький поставив під сумнів правомірність запису Беатою маєтків Лаському

⁵⁸ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 14. — Арк. 8 зв.

⁵⁹ Chynczewska-Hennel T. Ostrogski Janusz // Polski Słownik Biograficzny. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. — Т. XXIV. — S. 481.

⁶⁰ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 14. — Арк. 391. Згідно з нашими підрахунками, сума боргу Гальшки в 1,5–2 рази перебільшувала реальну вартість усіх 14 дворів і волостей, які вона мала успадкувати по батькові. Таким чином, згідно з листом небоги, київський воєвода у випадку успішного рішення проблеми повинен був отримати всі її волості до часу повернення зазначеної суми.

⁶¹ Тривав від 22 лютого до 2 квітня 1574 р.

⁶² Żelewski R. Łaski Olbracht... — S. 247.

⁶³ ЦДІАК України. — Ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 194. — Арк. 1 зв.

ще у 1565 році. Він слушно зауважив, що запис вчинений «през матку еє [Гальшки — І. Т.] яко опекуньку, в которой она ув опецы зо всею маєтностью своею была... чого она подле права учинити, власности еє записовати, отдавати и заводити, и яко опекунька никому тратити не могла»⁶⁴. Тому Острозький просив повернути спадщину небозі.

Після цього обидві сторони визнали, що готові прийняти декрет «на зыскъ и страту» та зобов'язуються відкликати з гродських і земських судів обопільні скарги⁶⁵. І Ласький, і Острозький просили винести вирок, порадившись зі спеціально призначеними панами-радами. Король задовольнив останнє прохання сторін, призначивши комісію з 18 сенаторів, перед якою ще раз по черзі ставали київський та серадзький воєводи. Спочатку виступив Острозький, повторивши свою попередню заяву про неслухність запису Беатою маєтків дочки другому чоловікові⁶⁶. Ласький у відповідь пред'явив копії листів, якими Ілля Острозький відписав дружині значну частину своїх маєтків⁶⁷. Останнє слово було за київським воєводою, який не визнав за слушний жоден із цих листів. У певний момент своєї промови він не стримався і вчинив випад проти братової, зазначивши, що їй мало було пожиттєвого тримання третини маєтків чоловіка, отож вона, «упросивши делчих у его кролевское м[и]л[о]сти», всупереч праву, відірвала у дочки частину «на именахъ особныхъ, што преднеших и пожиточнейших»⁶⁸.

Насамкінець, обидві сторони вдруге просили короля, аби той, порадившись, вирішив справу своїм декретом. Вирок скасовував трансакції 1565 і 1570 років та визнавав повне право на всі маєтки, окрім Янушполя, за Гальшкою⁶⁹. Лаському також

присуджено дві суми грошей: 6000 польських золотих (*борг кн. Іллі дружині, забезпечений на маєтку Рівне*) і 33.082 польських золотих (*виправа віна Беати з Костельця, забезпечена на третині маєтків чоловіка*). Ці гроші п. Гуркова мала сплатити Лаському і лише після цього повернути собі решту маєтків.

Декрет супроводжувався розпорядженнями, що стосувалися процесу введення пані Гуркової у володіння батьківщиною. Так, згідно з королівським наказом, ув'язати у маєтки нову власницю мав королівський дворянин Ян Бистриковський: «тые вси замки, м-ста, двори, фолварки, кляшторы, волости, села церковныи и боярские и всихъ людеи списавши»⁷⁰. Усі місцеві королівські державці повинні були звітуватися перед Гальшкою про прибутки, отримані за весь час свого урядування. Звернімо увагу на наступне королівське розпорядження, навколо якого невдовзі виникнуть певні проблеми: «также и обо вси кривды и шкоды еє, если бы подданыи тамошнии от державецъ и слуг ихъ себе быти менили, повинни ся будут державцы и слуги их во всем, не отказываючи до насъ, усправедливити»⁷¹.

Декрет був затверджений підписами короля і присутніх Панів-рад⁷². Наступні переговори і домовленості обох сторін щодо суми грошей, яку мала сплатити небога кн. В.-К. Острозького серадзькому воєводі, тривали до кінця квітня 1574 р. Врешті, Ласький, «будучи на сес часъ всеє тоє сумы п[е]н[е]зей потребный», отримав від київського воєводи 39.082 зол. пол., передавши йому право на маєтки («...и водле заплаченя... кн[я]зя воєводу киевського квитуючи, все право свое, которое на то мель, на него влил и то в держанье его заразъ посту-

⁶⁴ Там само. — Арк. 2.

⁶⁵ Там само. — Арк. 3.

⁶⁶ Там само. — Арк. 3 зв.–4 зв.

⁶⁷ Там само. — Арк. 5–6.

⁶⁸ Там само. — Арк. 6 зв.

⁶⁹ Там само. — Арк. 8 зв.–10, 11 зв.–26 зв.

⁷⁰ Там само. — Арк. 10.

⁷¹ Там само. — Арк. 10 зв.

⁷² Пани-ради, що брали участь у судовому процесі: Францішек Красінський (біскуп краківський), Станіслав Карнковський (біскуп куявський), Адам Конарський (біскуп познанський), Войцех Старожребський (біскуп холмський), Пьотр Костка (біскуп хелмінський), Себастьян з Мельця (каштелян краківський), Ян Фірлей з Домбровиці (воєвода і староста краківський), Миколай Радзивил (воєвода віленський), Пьотр Зборовський (воєвода сандомирський), Ян Ходкевич (каштелян віленський), Каспер Зебжидовський (воєвода каліський), кн. Стефан Збараський (воєвода троцький), Ян Кротовський (воєвода іновроцлавський), Миколай Мелецький (воєвода подільський), Ян Гербурт (каштелян сяноцький), Пьотр Дунін-Вольський (підканцлер коронний), Андрій Опалінський (маршалок надвірний коронний), Миколай-Криштоф Радзивил (маршалок надвірний литовський). На жаль, навіть маючи цей список, ми поки що не в змозі проаналізувати розклад сил у ході слухань. Між тим саме цей розклад, напевне, відіграв вирішальну роль у вирокі на користь Острозьких.

пиль, до зуполное заплаты и *отданя* ему тое всеє сумы п[е]н[е]зей *от* братанки его кн[е]жны Галжки»⁷³). Схоже на те, що Острозький також зобов'язувався сплачувати борги Ласького різним особам (переважно державцям його маєтків) загальною сумою 37.000 польських золотих⁷⁴.

Домовившись з Лаським⁷⁵, київський воєвода повертається на Волинь, де вже повною ходою відбувалося введення у володіння батьківщиною *de iure* кн. Гальшки Іллівни, а *de facto* його самого.

* * *

19 травня 1574 р. в Остріг на чолі збройного почту слуг київського воєводи приїхав Михайло Павлович, володимирський підстароста⁷⁶, аби взяти участь у процедурі передачі маєтку Гальшці Гурковій і її дядькові-опікунові. Згідно з королівським листом, ув'язання здійснив, передавши маєток Павловичу (за відсутності обох Острозьких), Ян Бистриковський⁷⁷.

Як свідчив згодом дорогостайський урядник стольника А. Коханський, М. Павлович вдерся до замку, побив і ув'язнив місцевого підстаросту Каспера Яновича, «а ключника Михалка и драбовъ..., которыи в замку *Острозскомъ* лежали, позъбивати и *вон* из замку выгнати казалъ»⁷⁸. Тоді ж кудись зник Федір, син сінничого, який збирав побори у волості й Острозі.

Тим часом королівський комісар Бистриковський відносно швидко впорався із дорученим завданням ув'язати нових власників у 13 замків і монастир «над Стыром недалеко Луцка Светого Спаса». Йому вдалося об'їхати всі ці землі до 3 серпня, коли

було внесено спеціальний запис до луцьких гродських книг⁷⁹. Ув'язання начебто проходило без супротиву місцевих державців і їх підданих: «никто нигде такъ объеханья и поданя никакъ не заборонял и противко декретови, воли и росказаня его королевское м[и]л[о]сти и мне, на то пославному, жаден противень не билъ»⁸⁰.

Але кількість скарг на київського воєводу, в яких ідеться про відбір «законної власності» того чи іншого королівського намісника, суперечить повідомленню Бистриковського про спокійне введення ним кн. В.-К. Острозького і його небоги у володіння відсудженими маєтками. Протягом липня-серпня 1574 року на урядників і слуг кн. Василя-Костянтина було внесено чимало скарг тільки до луцьких гродських книг⁸¹.

Окрім того, ніхто з державців не склав і не віддав Бистриковському реєстру своїх прибутків: «державцы вси, которыи *от* его королевское м[и]л[о]сти святое а славное памяти Жикнимонта Августа замъки держали, сами и ихъ наместники ведле присуженья и декрету его королевское м[и]л[о]сти личбы передо мною со всехъ платовъ, доходовъ и пожитъковъ не учинили»⁸². Та це й не дивно. Прибутки, що перевищували можливі розміри «платовъ, доходовъ и пожитъковъ», могли стати (і згодом стали) приводом для початку судового процесу про «зловживання».

Звернімо тепер увагу на питання, якого вже торкалися вище, а саме: дивної пасивності ключової у всій справі особи — Гальшки Гуркової. Вона неначе випадала з контексту останніх подій, в яких жваву участь відігравали київський воєвода і колишні королівські державці. Це начебто і зако-

⁷³ ЦДІАК України. — Ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 194. — Арк. 33 зв.

⁷⁴ Там само. — Арк. 63–66 зв. Говорити про це з певністю не можна, позаяк існує одразу 3 документи, написані практично одночасно, які суттєво відрізняються один від іншого; див. Там само. — Арк. 29–32, 32 зв.–37, 62 зв.–67.

⁷⁵ Федір Євлашевський згадує про свою участь у процесі Острозького з Лаським. За певні (адвокатські?) послуги, які було надано київському воєводі, Острозький сприяв призначенню батька Євлашевського турово-пінським єпископом; див.: Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego, nowogrodzkiego podsędka [1546–1604]. — Warszawa, 1860. — S. 24–25.

⁷⁶ Нагадаємо, що Василь-Костянтин посідав уряд володимирського старости. Тож Павлович, чій пращурин згадуються як острозькі бояри ще у I пол. XVI ст., був безпосереднім слугою князя.

⁷⁷ Показово, що у своєму тестаменті, написаному 1598 р., Ян Бистриковський називає себе слугою кн. В.-К. Острозького; див. ЦДІАК України. — Ф. 26, оп. 1, спр. 12. — Арк. 198–202.

⁷⁸ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 459. — Арк. 119 зв.

⁷⁹ Там само. — Арк. 247 зв.–248. Королівський лист із призначенням його «увязчим» Я. Бистриковський отримав, перебуваючи у Колодному, 13 червня 1574 р. (Там само. — Арк. 156 зв.).

⁸⁰ Там само. — Арк. 247 зв.

⁸¹ Там само. — Арк. 192 зв.–194, 234 зв.–235, 252–252 зв., 285 зв.–286, 398 зв.–401.

⁸² Там само. — Арк. 248.

номірно, адже Гальшка власним листом призначила дядька своїм опікуном і надала йому право вести всі справи про повернення батьківських земель. Але, незважаючи на це, вона номінально залишалася спадкоємицею другої частини Острозького князівства. Тим часом активність київського воєводи призвела до того, що про справжнього власника у документах і, напевне, в усних розмовах згадувалося все рідше.

Взагалі, якщо спеціально задатися метою описати життя княгині Гуркової після 1573 року, то ми зіштовхнемося із серйозними проблемами. Перша з них полягає в дуже малій кількості згадок про саму Гальшку⁸³. Складається враження, що Острозький маніпулював правами небоги на власний розсуд і не одразу взяв до рук весь маєток лише тому, аби не привернути до себе уваги, приховати справжні наміри від ворогів. У цей час спостерігається намагання київського воєводи ізолювати Гальшку від зовнішнього світу. Можливо, тут також давалася взнаки її хвороба, що прогресувала і призвела, за деякими даними, до втрати розуму⁸⁴.

Цікавий випадок, що стосується Гальшки Гуркової, трапився у березні 1575 р. Він пов'язаний також із давнім конфліктом (на ґрунті клієнтарних відносин?) між київським воєводою і волинським каштеляном Михайлом Мишкою-Варковським. Коли 17 березня 1575 року боярин Острозького — «неякий» Куровський напав на варковицьких підданих Мишки, побив і пограбував їх, дружина останнього відрядила до Дубна слугу свого чоловіка Яна Светоховського, якого супроводжували повітовий возний А. Сікорський і двоє шляхтичів «людей добрих»⁸⁵. Приїхавши до княжої резиденції 27 березня, Светоховський зустрівся з київським воєводою і, згідно з правом, просив його повернути відібране у варковицьких

підданих майно і відшкодувати їм збитки. Острозький не відмовив у проханні, але «забув» призначити місце і дату розгляду скарги. Далі слуга Мишки, користуючися нагодою, просив зустрічі з братанкою Острозького, Гальшкою: «в справе его м[и]л[о]сти п[а]на своего маю потребу до ее м[и]л[о]сти п[а]нее воеводиное познанское кн[е]жны Галшки, а ижъ ведаючи, же тутъ в замку у в[а]шей м[и]л[о]сти есть, [прошу] абых был пушчон до ее м[и]л[о]сти»⁸⁶. Прикметно, що на аудієнції у Гальшки слуга каштеляна мав поскаржитися на безправні дії, «которые ся его м[и]л[о]сти п[а]ну моему д-ють от именей ее м[и]л[о]сти Острозских»⁸⁷. З наступних, напрочуд м'яких, як на такий випадок⁸⁸, слів київського воєводи, можна здогадатися, що Светоховський не побачить пані Гуркову: «я тоби до ее м[и]л[о]сти п[а]нее воеводиное познанское не забороняю, кгдаж тутъ у мене ест яко гостя, а ест себе п[а]нею и слуги свои мает, одно того не ведаю, если тебе там до ее м[и]л[о]сти пустеть»⁸⁹. Заслугує на увагу, окрім останнього припущення, і наголос, який Острозький робить на статусі небоги.

Светоховський, як вірний слуга, не знітився після слів князя і вирушив до воеводиної познанської. Дорогою він зустрів її охмістра (маршалка двору) Собекурського⁹⁰, який одразу не відмовив Светоховському: «поч[е]кайте, аж доведу у ее м[и]л[о]сти»; відмова прозвучала лише після його повернення (цікаво звідки): «ее м[и]л[о]сть п[а]ни есть барзо фора, прето не казала до себе пускат, але дала вамъ поведать, если же маєте до ее м[и]л[о]сти яковое мовене от его м[и]л[о]сти п[а]на волинского, поведъте мне, а я то ей м[и]л[о]сти отповемъ»⁹¹. Після переказу різних кривд і шкод, які діються від маєтків Гальшки Жорновна і Вільбарова, Светоховський ще раз почув від охмістра:

⁸³ Цей період життя Гальшки в усіх спеціально присвячених їй працях традиційно займає за обсягом найменше місце, хоч і охоплює досить великий відрізок часу — бл. 10 років.

⁸⁴ Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski. — S. 61.

⁸⁵ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 15. — Арк. 121 зв.

⁸⁶ Там само. — Арк. 122.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Зазвичай, поїздки зі скаргами або позовами до Дубна закінчувалися побиттям, пограбуванням, а іноді і ув'язненням возного та слуг волинського каштеляна. Див., наприклад, справу про навмисний відбір у луцького возного А. Сікорського коня (березень 1572 р.), аби показати, що принесення позовів від Мишки завжди зустрічатиме відповідну реакцію слуг Острозького (ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 13. — Арк. 209–209 зв.).

⁸⁹ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 15. — Арк. 122.

⁹⁰ Собекурських герба Порай у Серадзькому воєводстві згадує Каспер Несецький, див.: Niesiecki K. Korona Polska. — Lwów, 1743. — S. 145.

⁹¹ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 15. — Арк. 122–122 зв.

«так же о том ведай, п[а]не товаришу, же тебе до еє м[и]л[о]сти не пустять»⁹².

Якщо взяти до уваги і той факт, що у більшості (можливо, усіх) маєтків Гальшки урядниками були слуги Острозького, ми зрозуміємо, що хоча *de iure* вона й була власницею розлогих володінь, але *de facto* ними керував її дядько. Не виключено також, що воєводина невдовзі після повернення володінь вчинила згідно зі своїм попереднім записом (5.IX.1573) — передала маєтки дядькові до часу сплати свого величезного боргу. На це натякає, посилаючись на дубенський сумаріуш князів Острозьких, у своїй ґрунтовній праці і А. Пшежджецький⁹³. Звірка цієї інформації з іншим сумаріушем Острозьких (1594) засвідчила, що в його 5-му фасцикулі (поруч із записом 5.IX.1573) зберігалися недатовані «*osobne listki paniey woiewodziney, zapisane X[іkciu] I[ego] M[osci] na Ostrogu, na Kopiszy u na insze wszystkie imiona*»⁹⁴. Про ці ж записи говорить, очевидно, і сама Гальшка у заповіті (1579), згадуючи маєтки, які дядькові та іншим особам «арендовала и листами моими в сумах долговых и яко колвекъ позаписовала»⁹⁵. На жаль, поки що нам не вдалося знайти її запису на Остріг, але відомо, що він мав з'явитися після березня 1575 року (як про це може свідчити вищенаведений випадок із візитом до Дубна Яна Светоховського).

IV. Конфлікт між кн. В.-К. Острозьким та М. Дорогостайським

Розповідаючи про введення у володіння батьківщиною пані Гуркової, ми вже побіжно згадували про проблеми, які виникли між слугами київського воєводи та острозького старости Миколая Кухмістровича-Дорогостайського.

Перші непорозуміння між ними починаються саме навесні 1574 року. У той час,

коли воєвода київський був ще у Кракові, де судився з О. Лаським, Дорогостайський⁹⁶ наказав зібрати в Острозі й волості побор. Протягом першої половини травня цим займався Федір, син острозького сінничого⁹⁷. Тоді ж острозький староста почав потроху вивозити з міста до власного маєтку Дорогостаї все те, що встиг накопичити, перебуваючи на уряді. Слід наголосити на тому, що ситуація навколо Острога в цей час була цілком прозорою. Винесення справи на суд короля за певних умов могло значно збільшити маєткове господарство і впливи Острозьких у регіоні, але, у будь-якому випадку, не обіцяло жодної користі Дорогостайському.

Чутки про вивезення майна острозьких міщан і підданих незабаром докотилися до одного з найближчих слуг кн. Василя-Костянтина Острозького — дубенського намісника Гнівоша Вороновича. Пожвавлення підданих стольника спровокувало пильних слуг Острозького до рішучих дій, зокрема, захоплення 3 травня 1574 р. однієї з валок, що прямувала з Острога до Дорогостай. Відібрані речі були перевезені до м. Дубна. Серед майна, що перевозили на двох «палубах» і 28 підводах, було: 26 «седел, оправленых сребром, с позолотою, и з яшьчоромъ злотоглавомъ крытых», 16 «седел, чорним аксамитом крытых, оправленых сребром, с позолотою, и з ящором», 38 шабель, оправлених сріблом, 2 закриті і запечатані скрині [виділення наше — *I. T.*], «в которых скрынях нет ведама, што было, толко его м[и]л[о]сть... [М. Дорогостайський — *I. T.*] в-дает, што в нихъ было»⁹⁸, а також 2 пивні і 2 горілчані котли, «кахлей поливаныхъ на три печи» і багато інших цінних речей⁹⁹. Одразу за валкою гнали худобу, начебто придбану на острозькому торзі.

Напад став одним із приводів для початку довготривалого судового процесу, що швидко встиг обрости додатковими обо-

⁹² Там само. — Арк. 122 зв.

⁹³ Przewdziecki A. Jagiellonki polskie w XVI w. ... — S. 209.

⁹⁴ Biblioteka Zakiadu Narodowego im. Ossoliczkich Polskiej Akademii Nauk we Wroclawiu. — Rps. 3669/P. — К. 17. У записі йдеться, безперечно, про київського воєводу.

⁹⁵ Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579 р., березня 16 / Підготувала Л. Демченко // Острозька давнина. Дослідження і матеріали. — Львів, 1995. — С. 110.

⁹⁶ Відомо, що М. Дорогостайський також тоді був при королівському дворі. У березні 1574 р. він отримав із рук Генріха Валуа привілей на Шерешевську волость в Литві, яку, щоправда, мав викупити у попереднього державці. Mieniecki R. Dorohostajski Mikoiaj... — S. 334.

⁹⁷ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 459. — Арк. 153 зв.

⁹⁸ Як згодом з'ясувалося, у скринях знаходилися документи М. Дорогостайського.

⁹⁹ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 459. — Арк. 100 зв.

пільними звинуваченнями. Так, уже 19 травня, під час ув'язання нових власників у володіння Острогом, слуги київського воеводи ув'язнили підстаросту М. Дорогостайського Каспора Яновича, а решту слуг стольника побили та вигнали геть із замку.

В.-К. Острозький довгий час робив вигляд, що нічого не знає про подробиці прибуття до Острога свого слуги Павловича. Особливо гостро стояло питання арешту / затримання Каспора Яновича. Усвідомлюючи цінність його свідчень для М. Дорогостайського, Острозький тягнув час, обіцяючи розібратися з усіма скаргами безпосередньо в Острозі: «але кгда самъ у Строзѣ буду и доведаяся певне, хто того Каспора посадилъ и за што, на онъ часъ его пустити можу»¹⁰⁰.

Тоді стольник вирішив відрядити до Острога возного, аби хоча б побачити Яновича і почути його розповідь про наїзд. Луцький возний Юрій Рогачевський у супроводі шляхти «людей добрих» і служебника М. Дорогостайського приїхав до Острога 23 травня. Візит почався з неприємної події — до міста не дозволили в'їхати одному зі свідків, слугі Михайла Мишки-Варковського, пану Михайлу Івановичу, тільки за те, що він «поведилъ быти служебникомъ п[а]на Мышчинымъ»¹⁰¹. Михайло Павлович, «которого знашли в дому воита острозского, в Павла», виглядав відносно спокійним і до прохання оглянути Каспора Яновича спочатку поставився з розумінням. Сказав навіть, що пана Каспора «не бил, ани у везеньє сажаль, але и тепер онъ в тои светлицы мешъкаеть, где и первеи мешъкиваль»¹⁰². Але далі возний розповідає: «мы чекали годинъ зо дви, поки бы нас до замку пустил, а потомъ п[а]нъ Павлович пов-дил: «Не толко абыхъ вас могъ до замку, до Каспора, пустити, але и дитятя своего в небытности своеи до замку пустити не кажу»¹⁰³. Після цих слів делегація змушена була ні з чим поїхати з Острога. Між тим, Каспора Яновича утримували в Острозькому замку більше місяця.

Невідомою залишається доля Федора, острозького «поборці», якого було затрима-

но під час наїзду на замок 19 травня. Возні, які приїжджали до воеводи і Павловича, довго не отримували про нього жодної відомості. Згадано про Федора лише 9 липня у Дубні, але й тоді неконкретно: «о Федора, слугу его м[и]л[о]сти п[а]на столниковы, поведил [кн. Острозький — І. Т.], ижъ «*тот не згинеть*»¹⁰⁴.

Проте, записи у луцьких гродських книгах фіксують обопільні звинувачення Дорогостайського і Острозького. Причини стольника скаржитися на київського воеводу ми вже згадали. Відповідаючи на закиди, Василь-Костянтин спростовував твердження Дорогостайського про те, що події 19 травня можна класифікувати як збройний наїзд, ухилився від розслідування долі відібраних 3 травня речей і, в свою чергу, звинувачував опонента у розкраданні Острога і цілої волості. Останній фактор начебто став причиною затримання, а не арешту, Каспора Яновича. Таким вчинком Михайло Павлович, майбутній острозький урядник, буцімто навіть врятував підстаросту від розправи, яку обіцяли вчинити над ним колишні піддані Дорогостайського. Павлович пізніше згадує, що «для того есми задеръжал, же на него мещане острозские жалуютъ, што имъ великие шкоды и кривды починил. Пустилбыхъ его, але не ведаю, што бы его м[и]л[о]сти п[а]на стольника, п[а]на своего, не минул»¹⁰⁵.

Про те, що Дорогостайський зловживав повноваженнями острозького старости є кілька як опосередкованих, так і прямих свідчень. Але скарги на нього з боку острозьких бояр, міщан і підданих посипалися саме тоді, «коли було потрібно».

Ще перебуваючи у Кракові, Острозькому вдалося отримати у королівській канцелярії привілей у справі про розкрадання ввірених Жигмонтом Августом М. Дорогостайському маєтків. Згідно з цим привілеєм, була створена спеціальна комісія «о вчиненъє справедливости зъ его м[и]л[о]сти п[а]на стольника имъ самым, шляхте, бояромъ, войту и мещаном, атаманомъ и всимъ подъданымъ волости Острозское, жидом острозскимъ, о многие кривды»¹⁰⁶. До її складу

¹⁰⁰Там само. — Арк. 151 зв.

¹⁰¹Там само. — Арк. 153.

¹⁰²Там само. — Арк. 153 зв.

¹⁰³Там само. — Арк. 154.

¹⁰⁴Там само. — Арк. 194 зв.

¹⁰⁵Там само. — Арк. 153 зв.

¹⁰⁶Там само. — Арк. 150 зв.

входили Миколай Лисаковський, холмський каштелян, Григорій Сло-Букоємський та Федір Рудецький.

Як влучно зауважив Лукаш Бегановський, службник литовського стольника, привілей цей був отриманий поза відомом короля. І В.-К. Острозький, і М. Дорогостайський перебували у цей час при дворі, але київський воєвода, «не жалуючи ни о што перед его кролевскою м[и]л[о]стью очевисто на его м[и]л[о]сть п[а]на столника, але давши справу заочне», отримав у канцелярії потрібний йому документ¹⁰⁷. Своєчасність внесення скарги на Острозького і підняття питання перед королем, здавалося б, дозволило стольникові вирішити цю проблему.

Але комісія не була розпущена, до того ж встигла видати важливий декрет. Її діяльність схематично описано адвокатом острозьких міщан Андрієм Романовським на одному з останніх розглядів справи у Луцькому гродському суді 15 лютого 1577 року. Отже, після отримання королівського привілею на утворення комісії усі троє її представників зібралися для того, щоб вислухати звіт М. Дорогостайського про своє урядування¹⁰⁸. Останній отримав відповідний королівський лист і позов від комісарів, де призначалися місце і дата зустрічі. Але на неї не приїхав ні сам Дорогостайський, ні його уповноважений. Тим часом комісія своїм декретом зобов'язала литовського стольника у зазначений строк сплатити «певное и немалое сумы п[е]н[е]зей рознымъ особам»¹⁰⁹. Коли цей декрет також було проігноровано, комісари, вчинивши «правне и порядне», новим декретом присудили ос-

трозьким міщанам маєток Дорогостаї в сумі боргу¹¹⁰.

Наступні дії протікали за таким сценарієм: луцький підстароста Михайло Вільгорський надав міщанам з уряду возного *Яська Опарипеського*, аби той ввів їх у володіння селом Дорогостаї¹¹¹.

Як свідчили пізніше в суді возний і слуги стольника, 23 червня 1575 року до Дорогостайського замку прибігло чимало підданих селян, оповідаючи, «иже... якоесь воиско немалое с татары к селу приехало, а иншие люди вже... в село въехали, нас бьют, мордуют, маетности и статки наши квалтовне берут, выдирают и окрутные кривды и шкоды нам чинят»¹¹². Із замку було відправлено для перевірки свідчень слугу стольника — Флоріана Лупинського, який практично усе підтвердив. Напад, що, за інтерпретацією іншої сторони, був процесом ув'язання, здійснили острозькі міщани і татари. За усією операцією спостерігали наближені слуги князя Острозького — Якуб Мошенський, Михайло Павлович (урядник острозький) та Ян Шадурський (урядник крупський). Саме вони і привели під Дорогостаї ціле військо з гарматою, споряджене «якобы на воину альбо на якого неприятеля тых панствъ коронных»¹¹³. Військо стояло на полі і до часу не втручалось у справу, виконуючи функцію залякування ворога.

М. Павлович, якого Лупинський запитав про причину нападу, заявив, що він і його товариші не мають нічого спільного з цією подією і їдуть у власних справах до м. Крупи. Діями озброєних острозьких міщан три дні (23–25 червня) керував інший слуга князя Василя-Костянтина Острозько-

¹⁰⁷Там само.

¹⁰⁸Острозькі піддані звинувачували його у великих кривдах і шкодах, «которые... се имено Острозскому в церквах и кгрунтех, бояром, шляхте, воуту, мещаном, атаманомъ, и вс-мъ подданным волости Острозское, и жидом острозским за держаня его того именя Острозского от него статися мели, и теж... он спадки по змерлых в пов-трее, мимо потомковъ и близких, так же и от живыхъ немалые сумы п[е]н[е]зей безъ слушное причины побралъ» (ЦДДАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 16. — Арк. 287 зв.).

¹⁰⁹Там само. — Арк. 111.

¹¹⁰Там само.

¹¹¹Там само. — Спр. 15. — Арк. 302; Спр. 16. — Арк. 189. У володінні литовського стольника знаходилося як село Дорогостаї, так і містечко із замком, що мало таку ж назву.

¹¹²ЦДДАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 15. — Арк. 253. Йдучи до Дорогостаї і повертаючись звідти, відповідно 21 і 30 червня, військо Острозького не випадково проходило через Варковицький маєток Михайла Мишки-Варковського. Наслідок цих візитів описаний у традиційних для взаємин Мишки з Острозьким скаргах про вилочення сінокосів і ланів, побиття і пограбування підданих і ін. Починається скарга волинського каштеляна описом загонів київського воєводи: «воиско немалое людеи зъ врядником шульженскимъ... зъ бояры с татари острозскими, и з бояры шульжинскими, и з ылших замковъ и волостей людеи немало якобы на двѣ тысячы» кінноти, піших, з рушницями, гарматами і ін. зброєю (ЦДДАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 15. — Арк. 325 зв.). За свідченнями слуг стольника, у війську було бл. 800 чол. (Там само. — Арк. 256), хоча й це видається перебільшенням.

¹¹³ЦДДАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 15. — Арк. 253 зв.

го — Агіш («Аквиш»)¹¹⁴. За цей час, якщо вірити свідченням потерпілих, Дорогостаї і інший маєток стольника с. Романів були частково випалені, частково спустошені¹¹⁵. Возний *Андрій Сікорський* на власні очі бачив, як військо Агіша кілька разів демонстративно підходило під самий Дорогостайський замок¹¹⁶.

Тільки 27 червня замковий урядник М. Дорогостайського А. Коханський спромігся зібрати необхідний загін слуг і підданих свого пана, аби вигнати Агіша з маєтку. Скаргу на цей «безправний вчинок» було внесено від імені острозьких міщан до гродських книг 15 липня, хоча вони подали її одразу після вибиття з маєтку, 28 червня¹¹⁷. Це пояснюється довгим перебуванням у Острозі возного *Яська Опарипеського*, що оглядав побитих і пограбованих міщан. Він же засвідчив на уряді, що потерпілі нарахували собі збитків на 3000 кіп литовських грошів і хочуть судитися зі стольником у справі про відбір маєтку¹¹⁸.

Липень пройшов без інцидентів. Напади знову почалися від початку серпня, коли дубенські бояри і слуги Острозького наїхали на Дорогостаї і вивели звідти спочатку 24 підданих, «окрутне помордовавши, повезавши [їх — І. Т.], яко одны неприятели поганцы, в полону з собою до Дубна, замку кн[я]зя воеводи киевского, повели»¹¹⁹. Спійманих незабаром відпустили, але такі напади повторювалися і надалі (4 та 10 серпня). Якуб Людицький, що очолив серпневу серію наїздів на Дорогостайський маєток, не заперечував, що вчинив це за наказом київського воеводи¹²⁰.

На початку вересня приданий острозьким міщанам возний *Богдан Контевицький* поклав позов до суду М. Дорогостайському «о квалтовное выбите з спокойного держаня з ыменя Дорогостаи»¹²¹. Тим часом литовський стольник здійснив безуспішну спробу вплинути на Острозького за допомогою листа Панів-рад Великого князівства Литовського, в якому вони прохали його, «абы з себе самог[о] и слуг своих его м[и]л[о]сти п[а]ну столнику, водлуг жалобы его м[и]л[о]сти, справедливость уделати рачил»¹²². Лист вручили Острозькому в Костянтинові 14 вересня королівський коморник Станіслав Крентовський у присутності возного *А. Сікорського* і двох свідків.

У день, коли мали розпочатися судові рочки, 29 вересня, кн. В.-К. Острозький відіслав до Луцького гроду свій лист із сенсаційним повідомленням про наближення орди¹²³. Цей татарський наїзд започаткував цілу серію щорічних спустошливих набігів на Волинь, що тривала до 1577 року. Судову сесію було скасовано і перенесено на 10 листопада. Саме тоді на уряді стають усі постраждалі острозькі міщани, аби судитися з Дорогостайським¹²⁴. Але і цього разу сесію перенесли на наступний термін через те, що уряд збирався їхати на елекцію нового короля, а також з огляду на припинення повноважень тодішнього луцького гродського судді.

Нарешті, процес було розпочато на наступних, січневих рочках. Сам Дорого-

став, що вчинив це за наказом київського воеводи¹²⁰.

¹¹⁴Йдеться, безперечно, про Агіша Ярмолинського (Agiss Jarmolicski), базалійського урядника київського воеводи, який, очоливши під час руйнівної навали Орди один із військових підрозділів Острозького, розбив під Красиловим значний татарський загін (лютий-березень 1577 р.). Про ці події згадує у своєму гербівнику Бартош Папроцький: *Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paproskiego zebrane i wydane*. — Kraków, 1858. — S. 452. Додаткові відомості про Агіша надає Ш. Окольський, зазначаючи, що «Агою», «Агішем» називали «немов народженого для військових справ» Матея Ярмолинського татари і волохи, які перебували під його військовим керівництвом: «Et quia sub suo regimine Moldauos, Scythas, Lithuanos, Polonos tenuit, diversimode ab illis nominabatur. Scythae et Valachi vocabant illum Aga, hoc est rothmagister, praefectus copiarum. Hinc obtinuit nomen Agis, et ita plerumque ab historicis nominatur». Див.: Okolski S. *Orbis Polonus*. — Cracoviae, In officina Fr. Caesarii, 1641. — Т. I. — Р. 445. За нашими даними, тут і в інших зазначених випадках йдеться про Матвія (Матея) Юхновича Ярмолинського, який 1575 р. згадується також як красилівський урядник кн. В.-К. Острозького.

¹¹⁵ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 15. — Арк. 254–254 зв., 256–272 зв.

¹¹⁶Там само. — Арк. 254 зв.

¹¹⁷Там само. — Арк. 302.

¹¹⁸Там само. — Арк. 303.

¹¹⁹Там само. — Арк. 357–359 зв.

¹²⁰Там само. — Арк. 365 зв.

¹²¹Там само. — Арк. 404.

¹²²Там само. — Арк. 418 зв.

¹²³Там само. — Арк. 423 зв.–426.

¹²⁴Там само. — Арк. 458–458 зв.

стайський на нього не прибув, відіславши до Луцька слугу В. Річицького з вищезгаданим листом литовських Панів-рад. Але, як виявилось, Річицький привіз неправильно оформлений лист, яким стольник уповноважував його виступати від свого імені. Це і стало головним сюжетом обговорення. Андрій Романовський, адвокат острозьких міщан, вимагав від суду визнати стольника таким, що не з'явився на уряд за позовом. Дорогостайський міг потрапити у скрутне становище, якби Річицький наступного дня не пред'явив ще один його лист, в якому стольник пояснював свою відсутність хворобою¹²⁵. Незважаючи на протест Романовського, справу було перенесено на інші рочки¹²⁶.

До часу наступної судової сесії слуги Острозького вчинили ще кілька нападів на землі і підданих М. Дорогостайського, при тому учасником одного з них був А. Романовський¹²⁷. Таким чином у позасудових стосунках підтримувалася постійна напруга, яка не гарантувала безпеки слугам і підданним колишнього острозького старости.

На рочках, відкритих 15 березня 1576 р.¹²⁸, Миколай Дорогостайський через слугу Річицького знову повідомляв про свою хворобу і просив перенести справу, яку відверто назвав незаконною¹²⁹. Протести А. Романовського і цього разу не було прийнято до уваги¹³⁰.

Судова сесія, що мала відбутися 26 квітня 1576 р., була в черговий раз перенесена через коронацію Стефана Баторія¹³¹. 9 травня возний *Богдан Коптевицький* залишив у замку Дорогостаях п'ятий за останній рік позов у справі за скаргою острозьких міщан. На сесію Луцького гродського суду 7 червня з'їхалися ті самі особи — Андрій Романовський від міщан та Войтех Річицький від стольника. Але, як і раніше, Річиць-

кий не був уповноваженим свого патрона. Він приїхав, аби повідомити присутніх про те, що спеціально відряджений до Луцька «умоцований» Миколай Дорогостайського — Миколай Муринович — «з навеження Божого... росхорался»¹³². Нескладно здогадатися, якою була реакція Романовського, впевненого в тому, що справу безсоромно затягують. Він відмовився визнавати права Муриновича представляти стольника у суді, оскільки останній так і не присягнув, що був справді хворий.

Суд, проте, вкотре був прихильніший до Дорогостайського. Двічі з уряду відсилали возних¹³³ і шляхту «людей добрих» до Муриновича, які підтвердили, що він хворий. У прочитаному ними «умоцваному» листі стольника висловлювалася думка про неслухняність позову, який підписав тільки підписок, хоча це мав зробити особисто гродський писар¹³⁴. Михайло Вільгорський (підстароста) та Григорій Данилевич (суддя) зважили на цей аргумент і вкотре відклали справу.

Пройшов майже рік, а справа практично не просунулася ні на крок. Та цього часу вистачило Дорогостайському, аби отримати з королівської канцелярії необхідні папери. 19 липня 1576 р., коли відкрилася наступна судова сесія, королівський коморник Андрій Лозовицький пред'явив два листи — до уряду і до міщан. У них йшлося про перенесення справи до королівського суду, який і відбувся у Торуні 4 листопада того ж року. На ньому Дорогостайський зазначив, що Острозьке староство і Чернчицький монастир під Луцьком, надані королем Жигмонтом Августом, київський воевода відібрав у нього «жадного права ку нему ни маючи, жадных ему листовъ, яко державци замковому не указавши, квалтовне з моци и з спокойного держанья ему взял»¹³⁵. Королівський

¹²⁵Там само. — Спр. 16. — Арк. 3–3 зв.

¹²⁶Там само. — Арк. 3 зв.

¹²⁷Там само. — Арк. 10 зв.–12 зв.

¹²⁸15 лютого черговий позов Дорогостайському відвіз возний *Я. Опарипеський* (Там само. — Арк. 61 зв.–62).

¹²⁹У своєму листі стольник писав, що «неякиес мешчане острозские позвали мене н-якимись позвы кгородскими луцкими о некоем выбите квалтовное з спокойного держаня имени Дорогостаи... на неякиесь роки неслушные..., на которыебых... я готов был стати и то, жем неслушным позовом, неслушным роком и перед неслушным суд пован, отказати хотелъ», але захворів (ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 16. — Арк. 77).

¹³⁰Там само. — Ф. 25, оп. 1, спр. 16. — Арк. 76 зв.–78.

¹³¹Там само. — Арк. 99–99 зв., 119 зв.

¹³²Там само. — Арк. 202.

¹³³Першого разу до М. Муриновича їздив возний Ян Малиновський, а другого — відряджено двох возних — Малиновського та *Богдана Коптевицького* (Там само. — Арк. 203).

¹³⁴Там само. — Арк. 203 зв.

¹³⁵ЦДІАК України. — Ф. КМФ–36, оп. 1, спр. 216. — Арк. 61 зв.

декрет відхилив апеляцію Дорогостайського, але практично нічого не вирішив у їхній суперечці. Порадившись з Панами-радами, король постановив, «же тые добра не суть королевский ани до столу нашего не належат, але суть дедичними, для того сказали есмо и нинешим листомъ сказуем, иже тая справа судови нашому не належала и не належит, и для того того ж позваного от позву и от року и от того пренагабаня, якобы то нам и до столу н[а]шого належат м-ло, волнымъ есмо учинили и чинимо, а справу о шкоды велможного воєводи полоцского до права належного отсыламы тымъ декретом н[а]шим»¹³⁶. Таким чином, справу перенесено знову до місцевих судів.

З нового 1577 року ситуація майже не змінилася. Дорогостайський позивав Острозького за неслухний відбір у нього у травні-липні 1574 року Острога і Чернчицького монастиря. У січні 1577 р. усі комісари, що написали вигідний для київського воєводи декрет (М. Лисаковський, Ф. Рудницький і Г. Сло-Букоємський), отримали позови до Луцького гродського суду¹³⁷. Зустрічний позов до того ж суду від імені острозьких міщан у справі відшкодування збитків під час вибиття з присудженого комісарами маєтку поклав у Дорогостаях возний *Ясько Опарипеський*¹³⁸.

Серйозність намірів обох сторін засвідчує їх представництво на судових рочках, відкритих 14 лютого. Отже, до Луцького замку приїхав сам литовський стольник, а міщан прибули захищати за спеціальним розпорядженням київського воєводи його найдосвідченіші адвокати — Михайло Павлович (урядник острозький), Андрій Романовський та Мартин Межинський (урядник степанський). Зазначимо також, що хоча Дорогостайський і був присутній у судовій залі, його позицію представляв адвокат Василь Вовк.

Спочатку розглянуто скаргу стольника про захоплення слугами київського воєводи Острога і Чернчицького монастиря. М. Дорогостайський оцінював свої збитки по монастирю у 80 тисяч золотих¹³⁹. Олександр Жоравницький, призначений луцьким старостою після смерті князя Богуша Корецького, виявився набагато прихильнішим до слуг кн. Острозького, ніж його попередник. Він визнав право київського воєводи на посідання згаданих володінь і погодився з адвокатами Острозького, що у випадку монастиря справа належить до компетенції земського суду¹⁴⁰, а у випадку Острога вони мають справу з неправильно оформленим позовом¹⁴¹.

Після цього перейшли до давньої скарги острозьких міщан на шкоди і кривди, заподіяні під час відбирання у них с. Дорогостаїв. Василь Вовк, із перших хвилин захисту продемонструвавши неабияку обізнаність у коронному і литовському праві, акцентував увагу на тому, що острозькі міщани не можуть позивати Дорогостайського, оскільки хлоп не може позивати шляхтича. На підтвердження своїх слів він показав відповідні місця у постановах Більського (1564), Віленського (1566), Городельського (1568) і Люблінського (1569) сеймів, підкріпивши їх 12-ма артикулами зі Статуту¹⁴².

Незважаючи на ефектний виступ опонента і багатообіцяючий для стольника початок, Андрію Романовському, аби виграти процес, достатньо було обмежитися згадкою про те, що Миколай Дорогостайський не вчинив присяги про свою хворобу минулих разів і не бажає цього робити зараз, а тому (згідно з 13 артикулом IV розділу статуту)¹⁴³ він «в речи упал»¹⁴⁴. Жоравницький не дозволив апеляції Дорогостайському і надав міщанам возного *Богдана Контевицького*, аби той уклав реєстр збитків острозьких міщан і представив його су-

¹³⁶ Там само. — Арк. 62 зв. Як видно з цього фрагмента декрету, М. Дорогостайський ще до номінації виконував обов'язки полоцького воєводи. Див. привілей на воєводство 27.VII.1578 з Варшави: ЦДІАК України. — Ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 56. — Арк. 43 зв.

¹³⁷ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 17. — Арк. 36 зв.-37 зв., 47 зв.-48 зв.

¹³⁸ Там само. — Арк. 60 зв.-61.

¹³⁹ Там само. — Арк. 75 зв.

¹⁴⁰ Там само. — Арк. 77 зв.

¹⁴¹ Там само. — Арк. 78.

¹⁴² Там само. — Арк. 107-109 зв.

¹⁴³ Р. IV, арт. 13 («Хто бы за хворобою або за послугою нашою земскою за позвы стати не хот-ль») див. Статут Великого князства Литовского 1566 года // Временник императорского Московского общества истории и древностей российских. — М., 1855. — Кн. 23. — С. 71.

¹⁴⁴ ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 17. — Арк. 114 зв.

дові¹⁴⁵. Через три дні реєстр було подано¹⁴⁶. Згідно з ним та за вироком луцького старости, Дорогостайський мав сплатити міщанам 8232 копи грошів плюс заруку королю у розмірі 4150 кіп грошів¹⁴⁷. Схоже на те, що до кінця року стольник розрахувався із міщанами¹⁴⁸. Справа про відбір Острога і Чернчицького монастиря більше не порушувалася у гродському суді і, здається, так і не потрапила до земського. Не виключено, що київський воєвода та стольник вирішили проблему угодою. Принаймні, після 1579 р. поодинокі скарги про наїзди дубенських і п'янських підданих Острозького на Дорогостаї не набували більше такого розмаху, як справа, що точилася навколо Острозького маєтку.

* * *

Насамкінець, придивімося до дійових осіб, що брали участь у судовій справі на боці острозьких міщан. Якщо йдеться про адвокатів, то упродовж усього процесу права міщан відстоював слуга київського воєводи Андрій Романовський. Він був вихідцем із Малопольщі, де ще у 1575 р. володів частиною батьківщини¹⁴⁹ — маєтком Двориски Красноставського пов. Люблінського воев.¹⁵⁰. Найраніші згадки про Романовського датуються 1568 р. Тоді володимирський і берестейський єпископ Феодосій записує йому маєток Дорогиничі¹⁵¹. З тексту листа дізнаємося про те, що Андрій Романовський

«перво сего намъ, епископу служачи, и тепер при его м[и]л[о]сти подканцлеримъ [Остафій Волович. — *I. T.*] будучи... хочеть и подвезалъся намъ такежъ у великихъ потребахъ и справахъ церковныхъ епископѣ Володимирское в немалыхъ кривдахъ, которые ся именьямъ и инъшимъ добрамъ церковнымъ з давныхъ часовъ, звлаща в забраню кгрунътовъ, деють при насъ и ц[е]ркви Божои епископѣ Володимирское служити»¹⁵². За цю службу йому і надається на вічність (як далі буде уточнено, «до трьох животів») маєток Дорогиничі. В листі безпосередньо згадується про те, що служба Романовського і його нащадків полягатиме у захисті інтересів єпископії в судах («таковою службою, яко на шляхтича приналежить, в потребахъ церковныхъ у двору г[о]с[по]д[а]рського и в поветехъ, где бы потреба указала»)¹⁵³. Відомо, що Дорогиничі Романовський тримав ще у 1583 році¹⁵⁴.

У 1568–1571 рр. А. Романовський згадується як слуга троцького каштеляна і підканцлера Великого князівства Литовського Остафія Воловича¹⁵⁵. У цей час займається адвокатською діяльністю, при тому в одному з судових процесів захищає інтереси майбутнього опонента київського воєводи — Миколая Кухмістровича-Дорогостайського¹⁵⁶.

У період між 1571 і 1574 рр. Андрій Романовський переходить на службу до В.-К. Острозького. Не виключено, що саме

¹⁴⁵Там само. — Арк. 115.

¹⁴⁶Там само. — Арк. 115 зв.–118.

¹⁴⁷Там само. — Арк. 118.

¹⁴⁸Там само. — Арк. 771–771 зв. (листопад 1577 р.): повернення М. Дорогостайським боргу в 4000 злотих острозьким міщанам Павлу Малишевичу, Тимошу Плескачу та Сергію Скарзі (згідно із записом, зміст якого в акті не розкривається).

¹⁴⁹Інші власники — брат Мартин Романовський і сестри. Рід належав до герба Ястжембець, що встановлюємо за печаткою на оригінальному квітті, виданому Андрієм Романовським 1.І.1577 у Володимирі (ЦДІАК України. — Ф. 44, оп. 1, спр. 1. — Арк. 752: квіт про сплату побору з маєтку Дорогиничі).

¹⁵⁰ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 15. — Арк. 300–301.

¹⁵¹Лист Феодосія на маєток Володимирського єпископства Дорогиничі 23.ХІІ.1568 з Володимира записано в текст королівського підтвердження 30.ХІІ.1568 (Люблін), див.: ЦДІАК України. — Ф. КМФ–36, оп. 1, спр. 48. — Арк. 257 зв.–259 зв.

¹⁵²Там само. — Арк. 258.

¹⁵³Там само. — Арк. 259.

¹⁵⁴Źródła dziejowe. — Warszawa, 1889. — Т. XIX. — S. 123. Село Дорогиничі лежало у Володимирському повіті Волинського воєводства. Поборові реєстри другої половини XVI ст. свідчать про те, що маєток цей був зовсім невеликим; останній з поборів (1583 р.) фіксує тут лише 2,5 лани, 7 городників і 3 коморників.

¹⁵⁵Остання виявлена нами згадка А. Романовського в якості слуги О. Воловича датується 13 січня 1571 р. (ЦДІАК України. — Ф. 26, оп. 1, спр. 2. — Арк. 529 зв.).

¹⁵⁶Х.1570 у Луцькому земському суді А. Романовський виграв справу за скаргою М. Дорогостайського проти Яна Монголта-Коблинського про неповернення підданих «збігів» стольника, див.: ЦДІАК України. — Ф. 26, оп. 1, спр. 2. — Арк. 205–211 зв. Підзахисними Романовського у Володимирському земському суді в 1570 р. були: Гаврило Яковичкий, Василь Загоровський та Михайлова Козинська (Старченко Н. Умоцвані — прокуратори — приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.) // Соціум. Альманах соціальної історії. — К., 2002. — Вип. 1. — С. 132–133).

виграш описаного судового процесу з М. Дорогостайським став наслідком надання Романовському уряду гродського писаря у Володимирі (1578)¹⁵⁷.

Одруження з дочкою остерського старости Звіра (Семена) Тишковича й Огрефини Томківни Посяговецької — Ганною — ввело його у щільне родинне коло слуг і клієнтів кн. Острозьких (Прусиновських, Чапличів-Шпановських і Мощеницьких)¹⁵⁸. Дружина принесла у посагу 600 кіп грошів, забезпечених на 1/3 маєтку Клечани Луцького повіту¹⁵⁹. Зростання прибутків Романовського упродовж другої половини 70-х років XVI ст. (а це, нагадаємо, час процесу з Дорогостайським) дозволило йому здійснити деякі маєткові трансакції. За цей період він бере у заставу в Олександра Семашка частину с. Полганів¹⁶⁰, у Мартина Межинського маєтки Носовиці і Липки¹⁶¹, у Амбросія Овлучимського половину с. Гайки¹⁶², у Миколая Лисаковського і Яроніма Крупського с. Бортнів¹⁶³, Літовизький маєток кнг. Михайлової Чорторийської (володіння в Луцькому і Володимирському повітах) та ін.¹⁶⁴

Серед осіб, яким володимирський гродський писар позичає гроші, слід назвати кн. Дмитра Козеку (400 золотих), Миколая Лисаковського (150 золотих), пані Олехнову і Федора Загоровських (300 золотих), Валентія Понятовського з дружиною (30 золотих), кн. Михайлову Чорторийську (4000 золотих) та ін.¹⁶⁵

Певну кількість земель присуджено Романовському за несплату боргів, як, наприклад, Бранську волицю (Огрефини Бран-

ської)¹⁶⁶ та Воротнів (Миколая Кішки-Техановського)¹⁶⁷. Після смерті Огрефини Посяговецької подружжя отримує в спадок (разом з іншими «учасниками») частину великих маєтків Посягва і Тайкури в Луцькому повіті, які невдовзі були ними продані¹⁶⁸. Так само продано у 1576 р. Клечани Івану Чапличу-Шпановському¹⁶⁹.

У березні 1584 р. уряд володимирського гродського писаря посів кн. Костянтин Курцевич¹⁷⁰, а через 2 роки, 10.III.1585 Романовський вперше згадується як володимирський підстароста¹⁷¹. Помер Андрій Романовський, як свідчить запис у володимирських гродських книгах, 23.VII.1589¹⁷².

Інші дійові особи процесу, що заслуговують на увагу, — це повітові возні, придані з уряду, та «шляхта люди добрі». Впадає в око, що впродовж усього процесу зі сторони острозьких міщан постійно присутні одні й ті ж возні — Богдан Коптевицький та Ясько Опарипеський¹⁷³. Аналіз ширшого кола джерел дозволив встановити, що цих осіб постійно брали у свідки *тільки* князі Острозькі і їх найближчі слуги й клієнти. У зв'язку з цим нас зацікавили персоналії обох возних.

Перший із них — Богдан Федорович *Коптевицький* (Копоть) був, певне, нащадком Василя Дичка, «найменшого слуги» великого князя литовського Свидригайла¹⁷⁴. У 1461 році Івашко Дичко Васильович продав князю Семену Збаразькому «dwor i seio u Łuskim powiecie na imia Rownoje», яке пізніше ввійшло до складу володінь князів Острозьких¹⁷⁵. Біографічні дані про самого

¹⁵⁷ЦДІАК України. — Ф. 28, оп. 1, спр. 11. Тут і далі дякую Наталі Старченко за надання цінних відомостей про А. Романовського, почерпнутих з володимирських гродських книг.

¹⁵⁸ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 15. — Арк. 298 зв.–302.

¹⁵⁹Там само. — Арк. 298–298 зв.

¹⁶⁰Там само. — Спр. 16. — Арк. 302 зв.

¹⁶¹Там само. — Спр. 17. — Арк. 224–225.

¹⁶²ЦДІАК України. — Ф. 28, оп. 1, спр. 9. — Арк. 214–215 зв.

¹⁶³Там само. — Спр. 13. — Арк. 3 зв.

¹⁶⁴Там само. — Спр. 17. — Арк. 682 зв., 684–685.

¹⁶⁵Там само. — Спр. 12. — Арк. 250–251 зв., 443; Спр. 16. — Арк. 181–183 зв.

¹⁶⁶Там само. — Спр. 16. — Арк. 433 зв.

¹⁶⁷Там само. — Спр. 18. — Арк. 278 зв.–279.

¹⁶⁸Там само. — Арк. 154 зв.–155 зв.

¹⁶⁹Там само. — Спр. 16. — Арк. 448 зв.

¹⁷⁰Там само. — Спр. 17. — Арк. 199 і далі.

¹⁷¹Там само. — Спр. 18. — Арк. 49 і далі.

¹⁷²Там само. — Спр. 22. — Арк. 365 зв.

¹⁷³Окрім одного випадку, коли у 1576 р. позов по М. Дорогостайського поклав інший возний — Григорій Красносільський (Там само. — Спр. 16. — Арк. 273).

¹⁷⁴Там само. — Спр. 18. — Арк. 188.

¹⁷⁵Stecki J. T. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. — Kraków, 1888. — S. 2.

Таблиця 1. Біографічні дані про луцького возного Б. Ф. Коптевицького

№	Дата згадки	Статус Б. Ф. Коптевицького	Джерело
1	16.IX.1565	Здолбицький урядник кн. Василя-Костянтина Острозького.	ЦДІАК України. — Ф. 25
2	28.I.1569–3.I.1570	Здолбицький землянин (боярин) кн. Василя-Костянтина Острозького.	ЦДІАК України. — Ф. 25

Коптевицького до часу, на який припадає його вознівство (від початку 70-х років XVI ст.), доволі промовисті (див. таблицю 1).

Не менш значущим виглядає одне повідомлення про Коптевицького вже за часів вознівства. Прикрий випадок із його родиною трапився під час спустошливого наїзду Перекопської орди на Волинь взимку 1578 року. Як свідчив пізніше (у квітні) Богдан Федорович, татари, що побували в Острозькій волості, «убегши в дом мой у Здолбицы, д-ти и всю маетност мою побрали»¹⁷⁶. Отже, він і надалі залишався «під крилом» давнього патрона. На це також опосередковано вказує те, що частина родового маєтку возного, с. Коптевичі, «прозывается Волфов»¹⁷⁷, межувала з Рівненською волостю Острозьких, а інша була заставлена її попередніми власниками ще Беаті з Костельця за 70 кіп гр. До 1578 р. першу частину встиг привласнити собі луцький війський Іван Чаплич-Шпановський, з яким Б. Коптевицький судився понад 35 років¹⁷⁸. У 1574 році, коли Ян Бистриковський вводив у володіння батьківщиною Гальшку Гуркову, його супроводжували возні Луцького повіту Б. Коптевицький та Я. Опарипеський¹⁷⁹.

На жаль, про другого з них — Яська Олександровича *Опарипеського* — не вдалося зібрати достатніх відомостей. В описі Луцького замку 1545 р. згадується його батько Олександр Опарипеський¹⁸⁰. Родовий маєток Опарипси знаходився у Кременецькому повіті і межував із селищем Лосятин. Відомо, що серед власників останнього — панів Лосятинських — було чимало слуг київського воєводи.

Тепер звернімо увагу на свідків, які супроводжують возного («шляхта люди добрі»). Далеко не в кожному записі зазначено, чиїми слугами вони є, але якби

така інформація подавалася щоразу, ми помітили б дивовижну закономірність. Адже переважна більшість із них — це слуги кн. В.-К. Острозького або його клієнтів та, у деяких випадках, інших осіб (наприклад, сусіди, діти слуг і клієнтів). Для прикладу розглянемо список шляхти, що супроводжувала обох возних у кількох різних справах (у квадратних дужках подано статус особи, про який у джерелі прямо не згадується, див. таблицю 2).

Навіть ця невелика кількість прикладів (яку можна було б доповнити) дозволяє подивитися на описаний нами судовий процес під дещо іншим кутом зору, та й не тільки на цей процес. Ідеться про досі практично недосліджену, але дуже важливу проблему функціонування гродських судів у контексті клієнтарних угруповань, коли ключові посади розподіляються між слугами та клієнтами старости і коли майже кожен із можновладців мав «заброньованого» за собою возного, який забезпечував подання до суду свідчень необхідної тональності. Детальніший розгляд цього питання може наблизити нас до кращого розуміння перипетій зазначеного конфлікту, але це вже виходить за рамки пропонованого дослідження.

* * *

Отже, 1574 р. став переломним не тільки в історії Острога та Острозької волості, але й у біографії київського воєводи кн. Василя-Костянтина. Підвалини остаточного успіху в питанні об'єднання батьківщини було закладено, але боротьба за неї тривала ще довго. Передача небогою Гальшкою своїх маєтків дядькові та його синам і виграш судового процесу з

¹⁷⁶ЦДІАК України. — Ф. 28, оп. 1, спр. 18. — Арк. 188.

¹⁷⁷Там само.

¹⁷⁸Там само. — Арк. 188–188 зв.

¹⁷⁹Там само. — Спр. 459. — Арк. 247.

¹⁸⁰Źródła dziejowe. — Warszawa, 1877. — Т. VI. — S. 37.

Таблиця 2. Свідки при луцьких возних Я. Опаришеському і Б. Коптевицькому

№	Возний	Свідки	Справа	Джерело
1	Б. Коптевицький	<i>Миколай Лобковський</i> , урядник Кіндрата Івановича Городиського [слуги кн. Острозького]; <i>Семен Михайлович</i> , боярин кн. Заславських.	1575.V.17 — Огляд ран Макара Михайловича Верховського, завданих у с. Гульча підданими Федора Кад'яновича Чаплича-Шпановського. Р. С. Чаплич — клієнт кн. В.-К. Острозького. Батько Макара — острозький землянин. Селище Гульча — в Острозькій волості.	ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 15. — Арк. 179–179 зв.
2	—	<i>Ярош Верховський</i> [син острозького землянина Михайла Верховського]; <i>Ян Петровський</i> [слуга кн. Острозького-?].	1576.VI.05 — Покладання позову М. Дорогостайському.	ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 15. — Арк. 179–179 зв.
3	—	<i>Ян Пецинський</i> , <i>Мартин Хойновський</i> і <i>Павло Межиновський</i> , служебники острозького старости М. Павловича. Р. С. Через кілька років перший із них сам стане возним Луцького повіту.	1576.X.16 — Огляд слідів нападу на с. Бочаницю (масток Андрія Добринського) панів Гулевичів. Р. С. Андрій Добринський-Бочаницький — слуга київського воєводи. Інша частина Бочаниці належала Михайлу Павловичу, старості острозькому.	ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 16. — Арк. 199 зв.
4	—	<i>Юхно Урвенський</i> [острозький землянин], <i>Василь Ледавський</i> [острозький землянин].	1577.VI.17 — Свідчення у справі про напад слуг кн. Заславських на дім підданого Дерманського монастиря Ф. Мотики.	ЦДІАК України. — Ф. 25
5	Я. Опаришеський	<i>Олізар Єрлич</i> [землянин кн. Острозького]; <i>Ієв Радевський</i> [?].	1575.II.17 — Огляд Бозковицької діброви дубенського землянина Якуба Людицького, вирубані слугами і підданими Миколая Дорогостайського.	ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 15. — Арк. 63 зв.
6	—	<i>Климонд Андрузький</i> [слуга одного зі слуг кн. Острозького — ?]; <i>Федір Михайлович</i> , слуга Івана Хоревського [острозького землянина]	1576.IX.01 — Огляд Тесовських лапів Михайла Павловича, старости острозького, викошених під час наїзду на масток підданих Романа Львовича Вільгорського.	ЦДІАК України. — Ф. 25, оп. 1, спр. 16. — Арк. 384 зв.

Миколаєм Кухмістровичем-Дорогостайським у Луцькому гродському суді закрипили попередні досягнення й завершили етап «збирання спадку». Згромадження у руках одного представника роду Острозь-

ких величезних земельних володінь батька і дружини автоматично зробило його найбагатшою людиною на Волині і однією з найбагатших та найвпливовіших осіб у всій Речі Посполитій.